

А. Г. ШАБУРАКОВ

ОЙРОТ ТИЛИНИН'
ГРАММАТИКАЗЫ
ЛА
ПРАВОПИСАНИЯЗЫНЫН'

УЧЕБНИГИ
БАШТАМЫ ШКОЛГО

ЭКИНЧИ БЁЛЮК

60 $\frac{\text{акча}}{\text{коп.}}$

НОВОСИБИРСКИЙ ОБЛАСТНОЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
НОВОСИБИРСК — 1938

Ди. 7
Чс(алт)071
Ш 12
А. Г. ШАБУРАКОВ

ОЙРОТ ТИЛИНИН'
ГРАММАТИКАЗЫ
ЛА
ПРАВОПИСАНИЯЗЫНЫН'

УЧЕБНИГИ
БАШТАМЫ ШКОЛГО

2-чи БЁЛЮК

3-чи²ле 4-чи КЛАССТАРГА

Ойротский ОблОНО дьептёён

НОВОСИБИРСКИЙ ОБЛАСТНОЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
НОВОСИБИРСК — 1938

ЮЧИНЧИ КЛАСС.

§ 1. ЭРМЕК.

Эрмек дегени — бойынын' санаазын чыгара айдып, бойынын' шююлтезин сёслё эмезе сёстёрлө ёскё кижиге айдары болуп дьат. Кизи шююлтезин дьан'ыс та сёслё айдып салар, эмезе бир канча сёстёрди бириктирип те айдар.

Тем дектезе: 1) **Соок. Каран'уйлайт.** Бу эрмектер дьан'ыс сёстён' бюдюп дьат.

2) **Кюс келди. Пионерлер мёрёйлөжип дьат. Уулчак дьакшы юренип дьат.** Бу эрмектер эки, оной' до кёп сёстёрдён' бюдюп дьат.

1 задача. Бойыгар сананып эрмектер бичип алыгар. Эн' озо эки сёстён' бюдюп турган юч эрмек бичигер, оной' юч, оной' до кёп сёстёрдён' бюдюп турган беш эрмек бичип алыгар.

Дьан'ыс сёслё эмезе кёп сёстёрлө кандый бир шююлтени бождо айтканын эрмек деп айдар.

§ 2. ЭРМЕК ИЧИНДЕ СЁСТЁР КОЛБОЛУ БОЛОРЫ.

2 задача. Стихотворениени кычырыгар. Анда ненин' учуры бичилип дьат? Баштапкы, экинчи, ючинчи, тёртинчи, бежинчи, алтынчы эрмекте не бичилип дьат? Анда кандый немелердин' учуры бар? Кюнди, кююкти, юй ле эр улусты не деп айтканын, чыгара бичип алыгар.

ЭРТЕН ТУРА.

Тан'дакталып тан' атты.
Тамырланып кюн чыкты.
Арка дьерде кююк этти.
Айыл сайын ыш чыкты.

Эмеген улус уй саады.
Эр улус ишке барды.
Дьердин' чалыны кургады.
Кой-малы одорго чыкты.

3 задача. Эрмектерди кычырала, онын' сон'ында бичип алыгар.

КЮС.

Кюрен' кюс келди. Оок дьан'мыр юзюк дьок дьаап дьат. Агаштын' бюрлери тегюлди. Куштар дьылу дьерге дьанды.

4 задача. Бу сурактардын' баруузын, бойы-бойыла колболу эки сөслө бичип беригер.

Кёргюзю. Кюс келди. Кюрен' кюс.

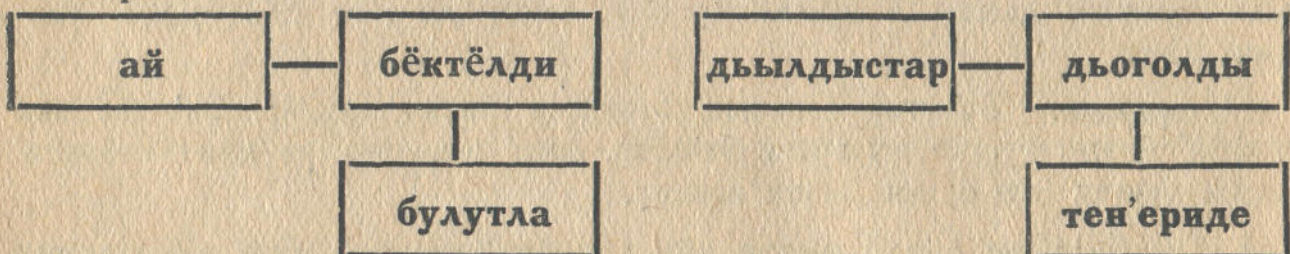
1. (Не?) келди. Кюс (кандый?)
2. (Не?) дьаап дьат. Дьан'мыр (кандый?)
3. Бюрлер (канайтты?) (Ненин'?)
4. (Нелер?) дьанды (Кайдар?)

Эрмектин' ичиндеги сестёр, шюолте аайынча бойы-бойло-рыла колболу болор учурлу. Онын' колболу болгоны, сестёр-дин' кийнинен' сурак тургусса, дьарт билдирер.

5 задача. Эрмектин' ичиндеги сестёр бойы-бойыла колболу болгонын' схема ажыра, эмезе сурактар ажыра бу берилген төмөнгү эрмектерден' кёргюзигер.

Ай булутла бөктөлди. Тен'ериде дьылдыстар дьоголды. Туман ёзёкти туй бөктёди. Ёлён'дёги чалын мызылдады. Терс дьанынан' салкын келди.

Кёргюзю:

6 задача. Берилип дьаткан сестёрдён' эрмектер бюдюригер. Олор бойы-бойыла колболу болор керегинде, олорды эрмектин' ичинде келиштире кубултыгар. Кара букваларла базылган сестёрди кубултпагар.

1. Малдар, дьюрюп, дьат, тайгада.
2. Барды, кюскюде, ан'дап, ан'чылар.
3. Бардылар, куштар, дьылу, дьерге.
4. Барды, дьаар, ан'дап, адазы, тайга.
5. Бар, алтайдын', ан'дар, тайгаларында кандый ла.

7 задача. Бу берилип турган дьуруктар аайынча дьан'мыр деп бажалыкту куучын бичигер. Анда канча эрмек болды? Кажы ла эрмекте ненин' кереги айдылып дьат?

Баштапкы дьурук.

Экинчи дьурук.

8 задача. Берилип турган юч теманын' бирюзине кыска куучун эдип бичигер. Бичиген куучыныгарда канча эрмек болды? Кажы ла эрмекте ненин' керегинде айдылып дьат?

1. Бистин' колхоз дьайгыда нени этти;
2. Мен дьайды канайда ёткюрдим;
3. Менин' билем, онын' ижи.

9 задача. Бу эрмектерди кычырала, темдектеген сёстёрди адьарыгар. Онон' оморды чыгара бичип алала, кожултазынын' алдына чийю тартып, темдектегер. Сёстёр кандый табышча токтогон, кандый кожулта кожулганын айдыгар.

1-кы дьюзюн.	Менин'	книгам столдо дьадыры.
2	Сенин'	ручкан' дьакшы.
3	Онын'	ручказы база дьакшы.
1-кы дьюзюн.	Менин'	столым туру.
2	Сенин'	тонын' илилю.
3	Онын'	бёрюги дьок.

Эрмектин' ичиндеги сестёр дьюзюндерле колболу болор учурлу. Менин' сенин' онын' деп дьюзюндердин' кийиндеги предметти кестеп турган сестёр дьюзюннин' кожултазын алынар. (**Стол — столым, — столын', — столы**).

10 задача. Бу берилген эрмектерди бичип алыгар. Бичиир тушта олардон', эн' озо баштапкы дьюзюндеги эрмекти, оной экинчи дьюзюндеги эрмектерди, сран'ай учында ючинчи дьюзюндеги эрмектерди чыгара бичип алыгар.

Эркемей ёбөгөн колхозко кирди. Мен 1930 дьылда колхозко киргем. Адучы, тайга дьаар качан ан'дап барарын'? Сен ол бичикти бичидин' бе? Мен кече бодолго бододым. Колхозчы мёрёйлёжип дьат. Тракторист кыра сюрюп дьат. Мен мал кюдюп дьадым. Сен бюгюн кайда болдын'? Писатель роман бичип дьат.

Эрмектер юч дьюзюндерге кубулып айдылар. Эрмектин' ичиндеги сестёр дьюзюн аайынча колболу болор учурлу.

11 задача. Бу адалгыштардын' кажызын ла юч дьюзюнге, дьюзюннин' кожултазын кожуп ёскёлёндиригер.

Тура, тере, тал, кёл.

Адалгыш сестёр дьюзюндерге кубулып, эрмекке киргенде, мындый дьюзюн кожулталары кожулар:

адалгыштардын' юндю табыштары кату бололо, юндю табышка токтогон болзо, м, н', зы деп кожулталар кожулар (**книга-м, книга-н', книга-зы**);

адалгыштардын' юндю табыжы дьымжак бололо, юндю табышка токтогон болзо, м, н', зи деп кожулталар кожулар (**кеме-м, кеме-н', кеме-зи**);

адалгыштардын' юндю табыштары кату бололо, туюк табышка токтогон болзо, **ым, ын', ы** деп кожулталар кожулар (**кол-ым, кол-ын', кол-ы**);

адалгыштардын' юндю табыштары дьымжак бололо, туюк табышка токтогон болзо, **им, ин', и** деп кожулталар кожулар (**бел-им, бел-ин', бел-и**).

Адъару: эжерлю тунгак туюктарга токтогон адалгыштарга дьюзюннин' юндю табыштан' башталган кожултазы кожулга, эжерлю тунгак туюк бойынын' дьарт эжерине солуна берер. Темдектезе: **ат-адым, адын', ады; эт-эдим, эдин', эди**.

§ 3. ЭРМЕКТИН' БАШТАЧЫЗЫ ЛА АЙДЫЛГАНЫ.

12 задача. Кычырыгар. Канча эрмек?

Дьай ётти. Кюс келди. Кар дьаады. Юредю башталды. Юренчиктер юренип дьат. Мастерской иштеп дьат.

Эрмектин' ичинде предметти кестеп адап турган сести **баштачызы** деп айдар (дьай, кюс).

Эрмекте кандый бир предметтин' канайып, нени эдип турганын дьартап турган сёсти, **айдылганы** деп айдар (**иштеп дьат, ётти**).

13 задача. Бу эрмектерди бичийле баштачы сёстёрин чыгара бичип алыгар.

Пионерлер дьуулды. Дьуун ачылды. Колхозчылар иштеп дьат. Дьааш дьаап дьат. Салкын келди. Куштар учты. Юренчиктер мёрёйлёшти. Тюн ётти. Тан' дьарыды. Иш тын'ыды. Тен'ери кюркюреди. Ишмекчилер иштеп дьат. Ус узанып дьат.

Дьан'ысла баштачыдан' ла айдылганынан' бюткен эрмекти, **тегин эрмек** деп айдар.

14 задача. Точкалардын' ордына эрмектин' баштачызын тургузып бичигер. Керектю сёстёрди тёмён берилген сёстёрдён' алыгар.

1. юредип дьат. 2. дьюгюрп дьат. 3. бичип дьат: 4. кычырып дьат. 5. дьурап дьат. 6. тыштанып дьат. 7. этти.

Керектю сёстёри: Юредючи, Юренчик, Кызычак, Балдар, Ишмекчилер, Дьурукчы, Кююк.

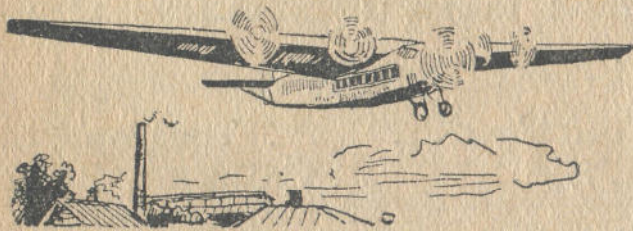
15 задача. Эмди бу берилип турган баштачыларга келижер айдылгандарын таап, эрмектер бичип алыгар.

Ат Кижн Кожон'чы Трактор
. Мал Суу Кар Салкын
Юренчик

Керектю сёстёри: **ойноп дьат, агып дьат, кожон'доп дьат, куучындап дьат, ман'тады, кюркюреди, дьаап дьат, сокты, бичип дьат.**

16 задача. Бу дьуруктарды кёрюп, эрмектер бюдюрпгер. Бюткен эрмектер баштачы ла айдылганынан' бюткен болзын.

17 задача. Бу стихотворениени канча башка бёлюкке бёлюп салган? Кажы ла бёлюкте канча эрмектен? Кажы ла бёлюгине бажалык сананып таап бичигер.

ДЫЛДЫН ЁЙЛЁРИ.

1

Кар кайылды.
Кюн узады.
Дьер эриди.
Кара баарчык келди.

3

Дьер чыкталды.
Дьан'мыр дьаады.
Ёлён' саргарды.
Кара баарчык дьанды.

2

Кюн изиди.
Аш чечектеди.
Изю тын'ыды.
Арба бышты.

4

Кюн кыскарды.
Дьалан' агарды.
Тош дьызырады.
Куштар кёрюнбей барды.

§ 4. ДЪАРТАЧЫ СЁСТЕР.

18 задача. Бу эрмектерди бичип алала, баштачы ла айдылганынан' ёскё сёстёрдин' алдынан' чийю тартып, темдектегер.

1. Соок салкын келди.
2. Трактор кыра сюрди.
3. Ан'чы тайгага чыкты.
4. Дьеерен ат ман'тап дьат.
5. Тен'ериде дьылдыстар койылды.
6. Дьылу салкын согуп турды.

Эрмектин' ичинде баштачы ла айдылганынан' ёскё сёстёр бар болуп дьат. Олор баштачы ла айдылганды дьартап дьат. Олорды дьартачы сёстёр деп айдар. Олор кандый'? кайда? ненин'? неде? кемди? кемге? деп сурактарга каруу болуп дьат.

Дьартачызы дьок эрмектер:

Кюн чыкты.
Машина барып дьат.
Энем кёктёди.
Дьуун болды.
Уулчак юренип дьат.

Дьартачылу эрмектер:

Дьаркынду кюн чыкты.
Машина тюрген барып дьат.
Энем тонды кёктёди.
Кече дьуун болды.
Уулчак школдо дьакшы юренип дьат.

Дьартачылу эрмекти кен'иткен эрмек деп айдар.

19 задача. Кычырала эн' озо баштачыны дьартап турган дьартачы сёстёрин баштачызыла катай чыгара бичип алыгар. Онон' айдылганын дьартап турган дьартачы сёстёрин айдылганыла катай чыгара бичип алыгар.

1. Уулчак дьакшы юренип дьат. 2. Кызыл флаг дьайылып дьат. 3. Балдар школдон' дьанды. 4. Дьеерен ат туру. 5. Малдар аркада отоп дьат. 6. Ак кар дьаады. 7. Юренчиктер экскурсияга дьюрди. 8. Кёк ёлён' ёсти. 9. Колхозчылар доклад укты.

20 задача. Бичип дьадала, точкалардын' ордына сурактар аайынча келижер кен'идер сёстёрди бойыгар таап бичигер.

1. Балдар (кайдар?) барды.
2. Ан'чы (нени?) октоды.
3. Агаштын' (нези?) тёгюлди.
4. Балдар (нелю?) дьын'ылап дьат.
5. Юренчик (неле?) бичиди.
6. Дьан'мыр (канайда?) дьаады.
7. Кас (кайда?) эжинди.
8. От (кайда?) кюйюп дьат.

21 задача. Бу берилип турган эрмектерден' точкалардын' ордына дьартачы сёстёр тургузып, кен'иткен эрмектер бюдюрп бичигер.

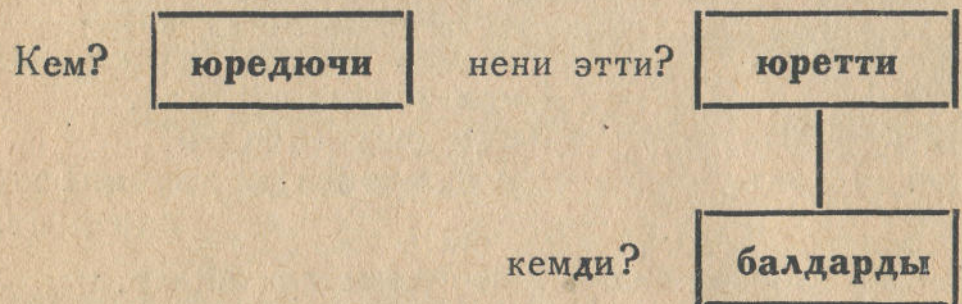
Трактор сюрюп салды мааны дьайылып дьат байрам болор бригада иштеп дьат салкын согуп дьат. Кююк эдип дьат Мен

бичип дьадым кижиге келди. Ан'чы аттанды.
Уулчак дьын'ылап дьат. Кюзедючи кюзедип
дьат. Колхозчылар аттанды.

22 задача. Эрмектерди бичигер. Эрмектердин' дьартачы сестери баштачыга колболу болзо, баштачы ла дьартачы сезин чыгара бичип алыгар. Дьартачы сес айдылганга колболу болзо, айдылган ла дьартачы сезин чыгара бичип алыгар.

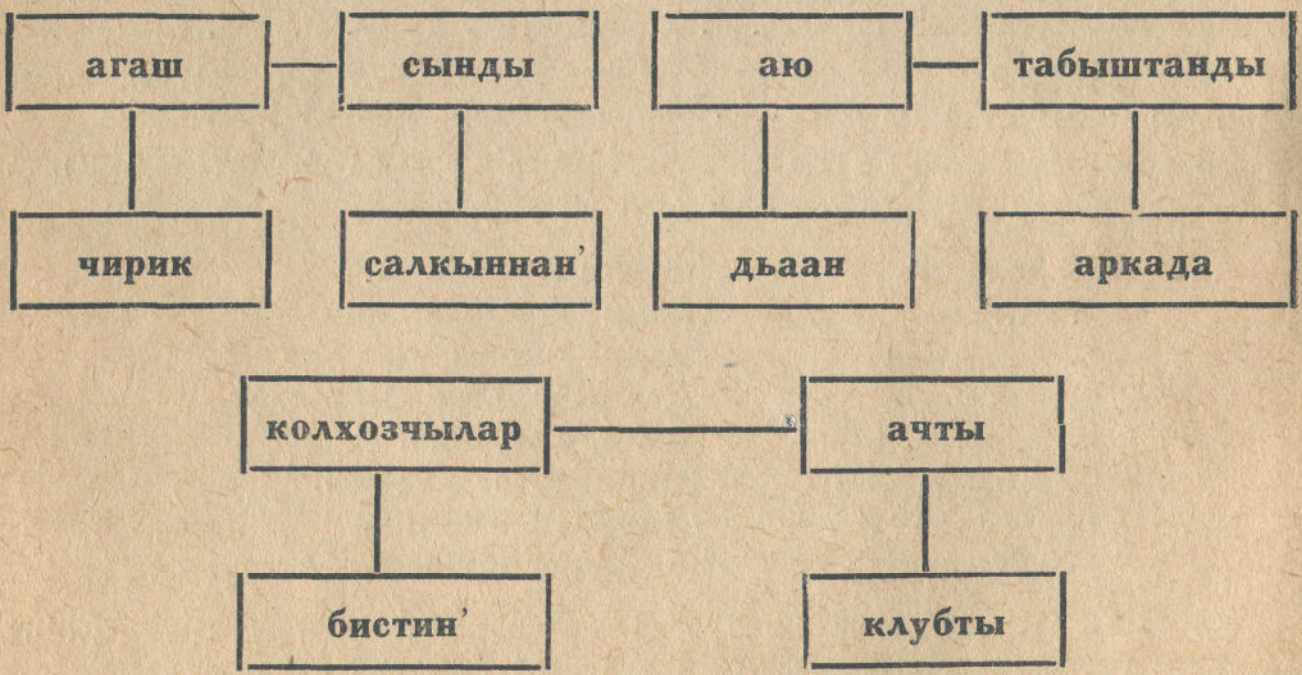
1. Соок кыш келди.
2. Суулу кар дьаады.
3. Аркада агаш сынды.
4. Ач бёрю кой дьиди.
5. Уулчак пероло бичип дьат.
6. Балдар школдо отуру.
7. Керсю ийт отуру.
8. Кара баарчык дьедип келди.

23 задача. Тёмён берилген эрмектерди, кёргюскен схема аайынча, схемага кийдирип бичигер.

Суулу кар дьаады. Балдар пероло бичиген. Чибиге агаш сынды. Балдар школго барды. Ан'чы тайгага ан'дап барды.

24 задача. Бу схемада бичиген эрмектерди дьолдоп бичигер.

25 задача. Бойыгар кен'иткен эрмектер бичип алыгар. Дьартачы сестери кажыла берилген сурактар аайынча алыгар.

Кюзетчилер (нени? кайда? качан?) кюзетти.
Скотогондор (нени? неле? канайда?) айдады.
Пионерлер (кайда? нени?) кычырды.
Колхозчылар (неле? нени? качан? канайда?) кести.
Ус (нени? недең? кайда?) сокты.

§ 5. СЁСТИН' ТАЗЫЛЫ ЛА КОЖУЛТАЗЫ.

26 задача. Бу берилип турган куучынды кечюрип бичип, точкалар ордына ан'чы деп сёсти кубултып, шююлте аайынча келижер кожулта ко-жуп бичигер.

АН'ЧЫ.

Ан'даар ёй келерде ан'дап барарга шыйдынды. Айыл-даш улустары ан'дап барып дьаткан болушты. Ол айылдаштары узатты. Барган ан'даар неле дьепсели бар.

27 задача. Бу куучынды кычырала, онон' кара букваларла базылган сёстёрди столбик эдип чыгара бичип алыгар. Сёстин' кубулбас бёлюгин ко-жултазынан' айрып чийю тартып бёлюгер.

К ё р г ю з ю: **Мал-ла.**

Бистин' колхоз **мал** азырап дьат. **Малдын'** азыралын дьайгыда белетеп дьат. **Малга** колхоз дьылу кажаган эдип алган. **Малды** колхоз мёрёй ажыра дьарандыраарын кичееп дьат. Бу дьыл колхоз **малдан'** кёп кирелте алды. Кижинин' аргазы малда. **Малдын'** дьаш балазын кичюден' ала кичееп дьат.

Кандый ла сёс эрмектин' ичинде сёстёрлө колболгондо, сёскё кожулта кожулып, сёсти эки бёлюкке бёлюп дьат. Сёс-тин' баштапкы бёлюги кубулбас, экинчизи кубулып турар (**кой-го, кой-до**).

28 задача. Бичигер. Кожулта кожулган сёстин' кожулталарын дефие ажыра бёлюгер. Баштапкы бёлюктеги сёстёргё канча кожулта кожулган? Экинчи бёлюктеги сёстёргё канча кожулта кожулганын айдып беригер.

1. Коля школго барды. Мен **книгалар** кычырдым. Улус **ишкё** чыкты. **Юредюге** тогус **часта** келип дьадым.

2. **Книгаларда** кёп солун немелер бичилип дьат. **Книгалар** биске, бистин' **орооныбыста социализмнин'** **строительствозы** ке-регинде, куучындап дьат. База капиталистический **ороондордогы** ишмекчи **класстын'** дьадынын ла олордын' ёштюлериле канайда тартыжып турганын айдып дьат. **Книгадан'** изю ле соок **дьер-**лерди билип дьадыбыс, кандый ла **ёзюмнин'** ле тынду неменин' дьорюмин билип дьадыбыс.

Сёстёргё бир, эки, онон' до кёп кожулталар кожулар (ту-ра-да, тура-лар-да; мал-да-ры-быс-та).

Сёстин' кубулбас юлюзин, **сёстин'** **тазылы** деп айдар. Сёсти ёскё сёстёргё колбоп турар юлюзин, **кожултазы** деп айдар.

§ 6. АДАЛГЫШ.

29 задача. Бу берилип турган сестёрди столбик эдип бичип алала, кёргюзю аайынча кем? эмезе не? деп сурактар тургузыгар.

Кёргюзю: **Не? — Карга.**

Маска, кызычак, мешке, ат, дьалкын, бала, тее, кижн, замок, чиби, дьуун, колхозчы, таан, доктор, булут, тракторист.

Ойрот тилинде кем? деп суракты дьан'ысла кижини кестеп турган ат сестёргё тургузар (**кем?—бала, тракторист, малчы**) Не? деген сурак кижиден' ле ёскё тынду да, тыны дьок то предметтердин' адына тургузылар учурлу (**не?—от, дьалан', аю, абра**).

30 задача. Бу темён берилген сестёрден' эн' озо дьалан'нын' ёзюмдеривин' аттарын, онон' дьалан'нын' ан'ы-куштарынын' аттарын чыгара бичип алыгар.

Тийин'? койон, карагай, кезине, бёрю, меш, кёрюк, дьилек, тюкю, элик, чиби, булан, аспак, кылбыш, юкю, кююк, калба, борсук, аю, карчага, мешке, шюлюзин.

31 задача. Бу берилген сестёрден', озо дьурт хозяйство эдип чыгарган немелердин' адын чыгара бичип алыгар. Онон' промышленность эдип чыгарган немелердин' адын чыгара бичип алыгар.

Трактор, керосин, эт, самын, курут, серен'ке, кулур, каду, сардью, автомобиль, шил, юс, сахар, мед, мылтык.

32 задача. Озо айыл ичинде тудунар-кабынар немелердин' адын чыгара бичип алыгар. Онон' казан аяктардын' аттарын чыгара бичип алыгар.

Диван, орын, тоскуур, чёйгён, суску, чуучак, стол, стакан, отургыш, аяк, калбак, комод, бочка, кёнёк, этажерка, элгек, аркыт.

33 задача. Эн' озо айылдын' азыранты малынын' ла куштардын' аттарын бичигер. Онын' кийнинде дьалан'нын' ан'ы кужын бичигер.

Мёркют, кас, карга, ийт, бёрю, дьелечи, такаа, чочко, борсук, сыгын, эчки, аркар, куча, кочкор, ан'ыр, ёртёк, аю, уй, тее, элик, таан.

34 задача. Эн' озо природада кёрюнер неменин' адын чыгара бичип алыгар, онон' дьон ортозында ёдюп турган керектерди бичип алыгар.

Дьоткон, дьуу, мёндюр, ёрт, дьазал, дьадын, забастовка, дьалкын, революция, соок, карачкы, дьас, кюкюрт, тартыш, кюс, дьуун, салкын, изю, туман, ыш, демонстрация, чалын, мёрёй.

Улусты, мал-кушты, телекейдин' не ле кёрюнерин, албаты ортозында не ле болгон немени предмет деп айдар.

Предметти, адап, кем? эмезе „не?“ деп суракка каруу болуп айдылар сёсти **адалгыш** деп айдар.

35 задача. Куучынанан' адалгыш сестёрин чыгара бичип алыгар.

ДЕМОНСТРАЦИЯ.

Флагтар, плакаттар, кызыл галстуктар. Барабаннын' дьаан табышту ойынына демонстрация тын' сагышту ичкерилеп туру. Кызыл мааныларды салкын дьелбиредип туру. Сюгюмчилю революционный кожон'дор угулат. Улус площадьта толо берди. Улустын' юстюнче кызыл маанылар дьелбиреп турды.

Адалгыш сестёр кем? не? деп сурактардан' ёскё мындый сурактарга каруу болуп турар: ненин'? неге? нени? неде? неден'? кемнин'? кемге? кемди? кемде? кемнен'?. Олорго башка-башка кожулталар кожулып дьат.

§ 7. ДЬАН'ЫС ЛА КЁП ТООЛУ АДАЛГЫШТАР.

36 задача. Он' дьянында ла сол дьянындагы эрмектерди тюн'ейлештиригер. Он' дьянындагы эрмекте канча предмет адалып, эрмекке кирип дьат, сол дьянындагы эрмекте канча предмет адалып, эрмекке кирип дьат.

1. Бала барып дьат.	Балдар барып дьадылар.
2. Трактор туру.	Тракторлор турулар.
3. Кижииштеп дьат.	Кижилер иштеп дьадылар.
4. Юренчик бичип дьат.	Юренчиктер бичип дьадылар?
5. Ат туру.	Аттар турулар.

Адалгыштар дьян'ыс тоолу эмезе кёп тоолу болор.

Дьян'ыс тоолу адалгыш дегени дьян'ыс предметти эрмекке кийдирип айтканы. Кёп тоолу адалгыш дегени—кёп тоолу предметти эрмекке кийдирип айтканы болор.

37 задача. Кёп тоолу адалгыштарды чыгара бичип алала, кожулталарын тюн'дештирип керюгер.

Колхоз дьян'ы амбарлар тутты. Агаштын' ортозында койлор тебеелеп дьат. Ойрот-Турада дьяан туралар бютти. Бистин' дьерде ёркёлёр бар. Мёш агашта тобоголор бюдюп дьат. Улустар мёрёйлёжип дьат. Кёллё ёртёктёр дьюзюп дьюрю. Керептер талайда тен'исте дьюрюп дьат. Малдар аркадан' тюшти. Тёнёндёр туру. Кадыннан' балыктар туттыбыс. Адам колон'дор алды.

38 задача. Бу дьян'ыс тоолу адалгыштарды кёп тоолу эдип кубултуп, керектю кожулталар кожугар.

1. тура, тобого, кеме, кёжёгё, амбар.
2. ат, от, ёртёк, терек.
3. мал, тон, кёл, кеден.

Дьян'ыс тоолу адалгыш юндю табышка база „р“ „ла“ „й“ деп юнгюр туюк табыш буквага токтогон болзо, кёпкё кёчёр кожулталары—лар, лор, лер, лёр болор (кыра-лар, обого-лор, кижии-лер, ёркё-лёр, дьер-лер, кар-лар). Адалгыш сёс тунгак туюк буквага токтозо, кожулталары тар, тор, тер, тёр болор, (ат-тар, от-тор, ёт-тёр, керек-тер).

Адалгыш сѣс дьарт туюкка токтозо, кожулталары дар, дор, дер, дѣр болор (таан-дар, момон-дор, бел-дер, кѣл-дѣр).

А дь а р у: адалгыш сѣстѣр эрмектин' ичинде тоолор адыла кожо турганда кѣп тоонун' кожултазын алынбайтан. Темдек-тезе: **Он ат келди. Он бежинчи кижн барды.**

39 задача. Кѣчюрнп дьадала, точкалардын' ордына адалгыштын' тоо-зын кѣптѣдѣр кожултазын тургузып бичигер.

1. Колхоз планын эрте бюджетди.
2. Бу кюнго дьуунда улус кѣп болды.
3. Удабас бистин' нѣкѣр келер.
4. Школдо укту такаа бар.
5. Бистин' ишмекчи мергендю иштеп дьат.
6. Мал дьалан'да отоп дьадылар.
7. Дьайгыда дьюзюн-дьуюр чечек дьайылат.

§ 8. АДАЛГЫШТАРДЫН' КУБУЛАРЫ ЛА КУБУЛТ-КЫШТАРЫ.

Ойрот тилинде адалгыштардын' бастыразы кубулткыштарга кубулып дьат. Адалгыштардын' кубулар кубулткыштары алты:

Кубулткыштардын' ады.

Сурактары.

1. Тѣс ады	Кем? не?
2. Энчилечи	Кемнин'? Ненин'?
3. Беречи	Кемге? Неге?
4. Кѣстѣчи	Кемди? Нени?
5. Дьерлечи	Кемде? Неде?
6. Чыгытту	Кемнен'? Неден'?

Дье бу кубулткыштардын' кем? кемнин'? кемге? кемди? кемде? кемнен'? деп сурактар дьан'ыс ла кижиге келижер. **Не?, ненин'?, неге?, нени?, неде?, неден'?** деп сурактары кижиден' башка тынду немелердин' бастыразына ла тыны дьок предметтерге тургузарга дьараар.

40 задача. Кѣчюрнп бичиирде, адалгыш сѣстѣргѣ кожулган кубулткыш кожулталарын дефис ажыра бѣлюйле, кожулталарын тюндегер.

Т. не?	а) теке	тобого	б) ат	кѣнѣк
Э. ненин'?	текенин'	тобогонын'	аттын'	кѣнѣктин'
Б. неге?	текеге	тобогого	атка	кѣнѣккѣ
К. нени?	текени	тобогоны	атты	кѣнѣкти
Дь. неде?	текеде	тобогодо	атта	кѣнѣктѣ
Ч. неден'?	текеден'	тобогодон'	аттан'	кѣнѣктѣн'
Т. не?	б) мал	тон	кой	г) кѣл
Э. ненин'?	малдын'	тоннын'	койдон'	кѣлдин'
Б. неге?	малга	тонго	койго	кѣлгѣ
К. нени?	малды	тонды	койды	кѣлди
Дь. неде?	малда	тондо	койдо	кѣлдѣ
Ч. неден'?	малдан'	тоннон'	койдон'	кѣлдѣн'

Бу алты кубулткышка сурактар аайынча адалгыш сёскё кожулта кожулып ёскёлёнгёнин, **кубулганы** деп айдар.

41 задача. Бу берилип турган адалгыш сестёрди кубултыгар. Бажыла адалгыштардын' кожулталарын тюндештирип кёрюгер. Тюней бе?

Юренчик, комыргай, тот, тее, ёртёк, ком, ан', трактор, колхоз, Ойрот, Москва, Онгудай, кююк.

Бастыра адалгыштарды кубулткыштарга кубултарда, оло бойлорынын' кубулары аайынча юч башка бёлюнип дьат.

§ 9. АДАЛГЫШТАРДЫН' КУБУЛАР КЕБЕРЛЕРИ.

Ойрот тилинде бастыра адалгыштар кубулары аайынча бёлюнгенин юч дьолло кубулары деп айдатан.

Баштапкы дьолло кубуларына юнгюр туюкка токтогон адалгыштар бойынын' кубулары аайынча база эки мындый бёлюкке бёлюнип дьат:

- а) л, р, й туюктарга токтогоны,
- б) н, н', м туюктарга токтогоны.

Экинчи дьолло кубуларына тунгак туюкка токтогон адалгыштар кирип дьат.

Ючинчи дьолло кубуларына юндю табышка токтогон адалгыштар кирип дьат.

42 задача. Бу берилгев адалгыштардан' эн' озо баштапкы дьолло кубуларын, онын' кийинде экинчи дьолло кубуларын, сран'ай учында ючинчи дьолло кубуларын бичип алыгар:

терек, малта, кол, калта, бут, толоно, комургай, келескен, кур, кулаш, куйрук, тура, куулы, кеме, сеюскенек, от, оду, кёл, тер.

§ 10. БАШТАПКЫ ДЬОЛЛО КУБУЛАР АДАЛГЫШТАР.

- а) л, р, й юнгюр туюктарга токтогоны.

43 задача. Бу примерлерди бичип алыгар, кубулткыш кожулталарын дефис ажыра бёлюп, кандый кубулткышта кандый кожулта кожулган? Кожултазы кандый туюктан' башталганын айдып беригер,

Т.	не?	мал	кар	кой
Э.	ненин'?	малдын'	кардын'	койдын'
Б.	неге?	малга	карга	койго
К.	нени?	малды	карды	койды
Дь.	неде?	малда	карда	койдо
Ч.	неден'?	малдан'	кардан'	койдон'

Бу ёре айдылган л, р, й юнгюр туюктарга токтогон адалгыштар кубулткыштарга кубулганда, кубулткыш кожулталар энчилечи, кёстёчи, дьуктадачы, чыгытту кубулткыштарда д деп юнгюр туюктан' башталар (кол-дын', кол-ды, кол-до, кол-дон'). Беречи кубулткышта дезе г деп юнгюр туюктан' башталар (колго).

44 задача. Примерди бичип алала, адалгыштын' тазылындагы юндю табыштарын ла кожулталарынын' юндю табыштарын адьарып кёрюп, айдыгар.

Т.	не?	кур	кюр	кол	кёл	той	кей
Э.	ненин'?	курдын'	кюрдин'	колдын'	кёлдин'	тойдын'	кейдин'
Б.	неге?	курга	кюрге	колго	кёлгё	тойго	кейге
К.	нени?	курды	кюрди	колды	кёлди	тойды	кейди
Дь.	неде?	курда	кюрде	колдо	кёлдё	тойдо	кейде
Ч.	неден'?	курдан'	кюрден'	колдон'	кёлдён'	тойдон'	кейден'

Адалгыштардын' тазылында табыштары кату болзо, кубулткыш кожулталарынын' юндю табыжы база кату болор, (ур-урдын', ком-комдо, карагай-карагайдан').

Адалгыштардын' тазылында юндю табыжы дьымжак болзо, кубулткыш кожултазынын' юнгюр табыжы дьымжак болор, (кюл-кюлдин', кёмюр-кёмюрде, некей-некейден').

45 задача. Берилип дьаткан адалгыштарды кубулткыштарга кубултыгар. Кожулталарын дефис ажыра бичип туругар.

Кулур, ююр, стол, бел, талай, меелей.

б) м, н, н' юнгюр туюктарга токтогон адалгыштары.

46 задача. Бу примерлерди бичип алыгар. Кубулткыш кожулталарын адьарып кёрюгер. Кандый кубулткыштын' кожултазы кандый туюктан' башталып турганын, кандый кубулткыштын' кожултазы туюктан' башталып дьат? Айдып беригер.

Т.	не?	колон'	кедьим	таан
Э.	ненин'?	колон'нын'	кедьимнин'	тааннын'
Б.	неге?	колон'го	кедьимге	таанга
К.	нени?	колон'ды	кедьимди	таанды
Дь.	неде?	колон'до	кедьимде	таанда
Ч.	неден'	колон'нон'	кедьимнен'	тааннан'

Баштапкы дьолло кубулар адалгыштардын' м, н, н' туюкка токтогон адалгыштарды кубултарда, энчилечи ле чыгытту кубулткыштардын' кожултазы н туюктан' башталып, дын' дин' ордына **нын'**, **нин'** болуп, **дан'**, **ден'** ордына **нан'**, **нен'** болор (ком-нын', ком-нон').

47 задача. Примерди бичип алала, адалгыштын' тазылындагы ла кожулталарындагы юндюлерин кёрюгер. Онон' юндю табыштары керегинде алдындагы аайынча дьартап айдып беригер.

Т.	не?	колон'	тёнён
Э.	ненин'?	колон'нын'	тёнённин'
Б.	неге?	колон'го	тёнёнгё
К.	нени?	колон'ды	тёнёнди
Дь.	неде?	колон'до	тёнёндё
Ч.	неден'?	колон'нон'	тёнённён'

Адалгыштардын' юндю буквазы о эмезе ё болзо, беречи, дьерлечи, чыгытту кубулткыштардын' кожултазында о, ё болор учурлу.

48 задача. Берилген адалгыштарды кубулткыштарга кубултыгар:
ком, кём, ан', мен', кунан, дьерен.

49 задача. Бу эрмектерди бичип алала, юнгиор туюкка токтогон, кубулткыш кожулталу адалгыштарды таап, алдынан' чийю тартып темдектегер.

Ойрот область 1922 дьылда тезёлгён. Алтын-Кёлди айландыра кою агашту кырлар туруп дьат. Школдо колхозчылардын' дьууны ёдюп дьат. Малдын' азыралын дьеткил эдип белетеп алдыбыс.

Дьоннын' дьёежезин кажыла кижичи корулаар учурлу. Фабриктардин', заводтордын' кандый ла эдип чыгарган немелери, биске келип дьат. Бистин' колхоз кыраны тракторло сюрюп дьат.

Адучы ла Ойрот кардан' кижичи эттилер. Бистин' ороондо дьюзюн-дьюзюр укту албатылар карындаштый нак дьадып дьат.—Столдын' юстинде книгалар дьадып дьат.

Майдын' баштапкы кюни—бастыра дьер юстинин' колкючиледьаткандардын' байрамы.—Колды дьюсти кюнюн' ле сайын дьунуп турар керек.

Ким дьакшы юренерине Тананы мёрёйгё кычырды.—Малды ашла азыраза, онын' кючичи качанда ардак дьюрер.

50 задача. Точкалардын' ордына кубулткыш кожулталарын кожуп бичигер.

Бистин' дьаныбыста кыр бар. Олкыр кандыйла агаштар ёзюп дьат. Бис кыр кырлай сымдалап дьюргенибис. Кышкыда кыр чаналу дьын'ылаарга сюреем дьакшы.

Талай учын кижичи кёрюп болбос. Талай керептер дьюрюп дьат.

Таш кёмюр дьердин' алдынан' казып дьат.

Дьаан кюрлер тюрген кечерге дьарабас. Кадын кечире кюр салып койгон.

Кой кижиче туза кёп. Кой тюгинен' нени ле эдип дьат.

51 задача. Бу берилген эрмектерди кёчюрүп бичигер, „школ“ деп сёсти, эрмектин' шюютези аайынча кожулта кожуп, кубулткыжынын' баштапкы юч буквазын юстине тургузып темдектегер.

Бисте школ бар. Школ юренер ёйгё дьетире дьыулап алганыбыс. Школ колкючиледьаткан улустын' балдары юренип дьат. Балдар ончозы школ эртен тура эртелеп дьуулат. Школ юредюзи тогус часта башталып дьат. Балдар школ уроктор божогондо дьанып дьат.

§ 11. ЭКИНЧИ ДЬОЛЛО КУБУЛАР АДАЛГЫШТАР.

Экинчи дьолло кубулар адалгыштар, тунгак туюкка п, к, т, с, ш, ч, букваларга токтогон адалгыштар болуп дьат.

52 задача. Бу темен берилип дьаткан экинчи дьолло кубулар адалгыштарды кубултканын бичип алала, кубулткыш кожулталарын алдынан' чийю тартып темдектегер.

Кубулткыштары		Дьян'ыс тоодо	
		Кату юндюлери	Дьямжак юндюлери
Тёс. ады	не?	Тош	Кёнёк
Энч.	ненин'?	Тоштын'	Кёнёктин'
Бер.	неге?	Тошко	Кёнёккё
Кёст.	нени?	Тошты	Кёнёкти
Дьерл.	неде?	Тошто	Кёнёктё
Чыг.	неден'?	Тоштон'	Кёнёктён'

Тунгак туюкка токтогон адалгыштардын' кубулткыш кожулталары тунгак туюктан' башталатан.

Адалгыштын' тазылында юндю табыжы **о** эмезе **ё** болзо, беречи, дьерлечи, чыгытту кубулткыш кожулталарынын' юндю табыжы **о**, **ё** болор.

53 задача. Бу берилген примерлерди чийеле, кубулткыш кожулталары кандый кубулткыштарда кандый туюктан' башталып турганын айдып беригер.

Т.	не?	ат	кёнёк
Э.	ненин'?	аттын'	кёнёктин'
Б.	неге?	атка	кёнёккё
К.	нени?	атты	кёнёкти
Дь.	неде?	атта	кёнёктё
Ч.	неден'?	аттан'	кёнёктён'

Т туюкка токтогон адалгыштардын' кубулткыш кожулталары энчилечи, дьерлечи, чыгытту кубулткыштарда **Т** туюктан' башталып турар (**от—оттын', отты, отто, оттон'**).

К туюкка токтогон адалгыштардын' беречи кубулткышта **К** ок туюктан' башталар (ак—акка, ок—окко, тебек—тебекке).

54 задача. Бу берилип дьаткан адалгыштарды кубултыгар.

Калаш, чечек, тыт, сют, ук.

55 задача. Бу эрмектерде „Дьюстюк“ деп адалгышка кубулткыш кожултазын бойыгар кожуп, кёчюрип бичигер.

Дьюстюк колхозтын' члени. Дьюстюк дьадыны дьяранды. Озо Дьюстюк дьадарга кюч болгон. Бай кулактар Дьюстюк кючин дьиип туратан.

Колхозко Дьюстюк де ёскё улус кирип дьат. Эмди Дьюстюк ат, уй, оок мал бар. Дьюстюк мергендючи. Колхозчылар Дьюстюк мёрёлёйжип дьат.

56 задача. Базала андый ок иш, дьян'ыс адалгыш сёзи „аш“ деп болор.

Бистин' дьерде озо сула ла арбадан' ёскё аш салбайтан. Эмди дезде аш кандыйла кижы салып дьат. Аш тую-

жюми де озогызынан' чик дьок дьаранды. Колхозчылар труд кюннинин' дьалын кезектеп аш алып дьат. Чёл дьерлерде аш кёп салып дьат. Андагы колхозчылар ашты трудкюнине алала, аш кандый керектю немезине толуп алат. Кандый ла аш сран'айла ток дегени арыш.

57 задача. База андый иш.

Урмат деп кыс бала бар. Урмат ада энези колхозто Олор Урмат эрке тудуп, кичееп кёрюп дьадылар. Адазы Урмат дьан'ы пальто садып алып берди. Урмат эмди эки пальто болды. Олордо Урмат дьаан база бир бала бар.

58 задача. Бу берилип дьаткан адалгыш сестёрдён' 56-чы задачадый ов эдип, эрмектер бюдюрiger. Кожулта кошкон адалгыш сестёригердин' юстине кубултыжынын' баштапкы юч буквазыя тургузыгар.

От, ат, ётёк, совхоз.

§ 12. ЮЧИНЧИ ДЬОЛЛО КУБУЛАР АДАЛГЫШТАР.

59 задача. Ючинчи дьолло кубулар адалгыштардын' кубулар ээжизин кёрюп алыгар.

Кубултыштары ла сурактары	Дьан'ыс тоолу	
	Кату юндю адалгыш	Дьымжак юндю адалгыш
Тёс. ады	Кыра	Юкю
Энчи.	Кыранын'	Юкюнин'
Бер.	Кырага	Юкюге
Кёс.	Кыраны	Юкюни
Дьерл.	Кырада	Юкюде
Чыг.	Кырадан'	Юкюдөн'

Юндю буквага токтогон адалгыштар ючинчи дьолло кубулып дьат. Ненин' учун дезе энчилечи кубултышта кожултазынын', нин' кёстёчи кубултышта ны, ни болуп дьат. Ёске кожулталары баштапкы дьолло кубулар адалгыштардын' кожултазын алынып дьат.

60 задача. Бу берилген адалгыштарды кубултыштарга кубултыгар: табыргы, толоно, кижы, ёркё, тура, тере, юкю.

61 задача. Бу эрмектерди бичип, точкалардын' ордына керектю кожултазын бичигер.

Бисте такаа бар. Бис такаа кыжына дьиир курсагын белетеп алганыбыс. Такаа кандый ла кижы азыраар керек. Такаа кёп балдар болор. Такаа кирелте алар.

62 задача. Бу эрмектерди бичип, алдында ёткёнигерди ёске алынарга точкалар ордына керектю кубултыш кожултазын кожугар.

Бистин' кёзнёк алдында чиби ёзюп дьат. Бу дьыл колхоз ажы тюжюмдю болды. Ару кейди тура дьаантайын кийдирип турарга керек. Дьыргал курсак мен' деп ичерде, онын' сагыжын нёкёрлери оны сакыбай тургандый болды. Терек дьалбырагы дьаантайын шуулап турар. Бистин' огород дьюзюн-дьуюр аш ёзюп дьат. 1917 дьыл мен он алты дьашту болгом. Тен'ери булуды таркай берди.

63 задача. Бу куучынды кычырала, кубулткыш кожулталу адалгыштарды столбиктеп чыгара бичийле, одождына кубулткыжын бичигер.

„Козыр таштын' кийнинен' ёштюлердин' позицияларын бинокль-ло кёрюп турды. Бурулчыктын' ары дьанында капчал кен'ий берди. Капчалдын' ичинен' ёткюре ыраагындагы кырлар кёгёре кёрюнип турды. Чыт эткен калын' агаштар капчалды бёктёп турган кырды тёмён тыгылып тюшкен турат. Кырдын' бажы дьылым кая таш бололо, тёрт кулаш кайыр кюрее турат. Анда ёштюлер дьазанып алган эмтир. Капчалдын' оозынан' чыккан шоссе, дьол дьаар оозын ачып алган, он алты пушка турат. Чук черю таш каалганын' оозынан' чыгып келерде, батарея ла пулеметтор аткылады“.

Серафимович.

§ 13. КЁП ТООЛУ АДАЛГЫШТАРДЫН' КУБУЛАРЫ.

64 задача. Бу кёп тоолу адалгыштардын' кубулткыштарга кубулын кожулта кожулганын адыарып, билип алыгар.

Т.	кем?	кижилер	не?	койондор
Э.	кемнин'?	кижилердин'	ненин'?	койондордын'
Б.	кемге?	кижилерге	неге?	койондорго
К.	кемди?	кижилерди	нени?	койондорды
Дь.	кемде?	кижилерде	неде?	койондордо
Ч.	кемнен'?	кижилерден'	неден'?	койондордон'

Дьан'ыс тоолу адалгыштар кёп тоого кёчкёндё, кёп тоонин' кожултазы туюкка токтоп турган учун, баштапкы дьолло кубулар адалгыштардын' ээжизи аайынча кубулып дьат.

§ 14. СОЛУМАЛАР.

65 задача. Бу эки столбиктеги куучынды кычырыгар. Он' дьанындагы столбикте „Коля“ ла „Нёкёрлери“ деп ат сестёрдин' ордына кандый сёс туруп дьат, адыктагар.

I.

1. Коля дьайгыда сууга дьыгылган.
2. Суу Коляны арайла агыспаган.
3. Нёкёрлери Коляга болушты.
4. Нёкёрлери Коляны суудан' чыгарып алган.

II.

1. Ол дьайгыда сууга дьыгылган.
2. Суу оны арайла агыспаган.
3. Нёкёрлөри ого болушты.
4. Олор Коляны суудан' чыгарып алган.

Эрмектерде мен, сен, ол, бис, слер, олор деп сестёр бар, олор адалгыштардын' ордында туруп дьат, олорды солумалар деп айдатан.

Мен-бис 1-кы дьюзюннин' солумалары.

Сен-слер 2-чи дьюзюннин' солумалары.

Ол-олор 3-чи дьюзюннин' солумалары.

Баштапкы дьюзюнинде кижиге бойы айтканы болуп дьат.

Экинчи дьюзюнинде, баштапкы дьюзюн экинчи кижиге айдып турганы болуп дьат.

Ючинчи дьюзюнинде баштапкы дьюзюн ючинчи кижиге керегинде айдып турганы болуп дьат.

66 задача. Эрмектерди бичип алала, солума сестерин таап чыгара бичип алала, дьюзюндерин тургузыгар.

1. Сен, Егор Степанович, оны эзендежип аларга кычырдын' ба?
2. Нёкёрлөр, эмди бис, бистин' керектердин' экинчи керегин шююжерибис.
3. Мен, онын' бюгюн келерин угала, уткудум.
4. Слер кайтыгар ёбөгөн?
5. Олор эртен келер деп айтканын уктым.
6. Сенде карындаш бар ба? — деп менен' бир кижиге сурады.
7. Бистин' класста төртөн кижиге юренип дьат.

67 задача. Эрмектерди бичип алала, адалгыш сестеринин' юстине келижер солумаларын бичигер.

1. Дьиндьи сегис дьашту болды.
2. Дьиндьи бу кюсте школга келди.
3. Юредючи Дьиндьяни 1-кы класска отургысты.
4. Юредючи Дьиндьяга книга, карандаш, тетрадь берди.
5. Дьиндьи книганы алала, кычырды.
6. Диндьяде дьякшы ойындар бар.

§ 15. ДЬЮЗЮННИН' СОЛУМАЛАРЫНЫН' КУБУЛАРЫ.

Кубулткыштары	Дьян'ыс тоодо кубулары		
	1. дьюзюн	2. дьюзюн	3. дьюзюн
Т. кем?	Мен	Сен	Ол
Э. к-нин'?	Ме - нин'	Се - нин'	О - нын'
Б. к-ге?	Ме - ге	Се - ге	О - го
К. к-ди?	Ме - ни	Се - ни	О - ны
Дь. к-де	Мен - де	Сен - де	Он - до
Ч. к-нен'?	Ме - нен'	Се - нен'	О - нон'

Кубулткыш- тары		Кёп тоодо кубулары		
		1. дьюзюн	2. дьюзюн	3. дьюзюн
Т.	кем?	Бис	Слер	Олор
Э.	к-нин'?	Бис-тин'	Слер-дин'	Олор-дын'
Б.	к-ге?	Бис-ке	Слер-ге	Олор-го
К.	к-ди?	Бис-ти	Слер-ди	Олор-ды
Дь.	к-де?	Бис-те	Слер-де	Олор-до
Ч.	к-нен'?	Бис-тен'	Слер-ден'	Олор-дон'

Дьан'ыс тоолу мен, сен деп солумалардын' учындагы бук-вазы „н“ болзо, кубулар тушта беречи, кёстёчи, чыгытту кубулткыштарда ол „н“ дьоголып калар (сен, сеге, мен, ме-ге). Ёскё кубулткыштарда дезе, адалгыштарга тюн'ей кубу-лып дьат. Ол деп ючинчи дьюзюннин' солумазы энчилечи, беречи, кёстёчи, чыгытту кубулткыштарда л буквазы дього-лып калар.

68 задача. Кёчюрүп бичиирде, солумалардын' божулталарын дьетири бичигер.

1. Юредючи ме тетрадь ла карандаш берди.
2. Мен туратан дьериме, мен дьууктап келеткем.
3. Слер келгенигерди мен кече уккам.
4. Мен колхозто киргеним дьякшы болды — деп, Се-мен куучындады.
5. Бистин' совет башкарубыс колкючиледьаткандардын' башка-рузы.
6. Балачак, сен баштагын'ды!
7. Мен дьюзюн-дьююр книгалар бар деп, слердин' уулчак куучындады.
8. Бис лабораторияда микроскоп бар.

§ 16. БЮТКЕН АДЫ.

69 задача. Бу эрмектерди бичип, (кандый?) деп сурактын' ордына предметтин' ён'ин бичип туругар.

Кёргюзю: кар-ак. Кёмюр-кара.

- Кар-ак, кёмюр (кандый?).
 Армакчы бек, учук (кандый?).
 Тыт бийик, каргана (кандый?).
 Ийне чичке, темене (кандый?).
 Бака дьалку, чымалы (кандый?).
 Дьай изю, кыш (кандый?).
 Ёбёгён карган, уулчак (кандый?).

Предметтердин' кандыйын, ён'ин, узунын, кандый материал' дан' бюткенин дьартап турган сёстёрди бюткен ады деп айдар (тюрген суу, бийик кыр).

70 задача. Кёргюзю аайынча бичип, предметтин' кандый ён'дс болуп дьаткан бюткен аттарын таап бичип алыгар.

Кёргюзю: Ёлён' кёк.

Кызыл-кат	сахар	ан'ыр
Борон'от	тус	кёрюк
Дьодро	кар	кюл
Кёмюр	кюле	кан
Ёлён'	карга	флаг

71 задача. Бу адалгыштарга предметтер кандый болотонун кёргюзип турган бюткен аттарын бичигер.

1. Материалы.

Стол
Перо
Кёнёк
Тарелка
Стакан
Пальто
Чамча

2. Кебери.

Тарелка
Стол
Кирпич
Час
Отургыш
Дьымыртка
Акча

3. Амтаны.

Сахар
Тус
Мырч
Мёд
Согоно
Кызыл-кат
Кёжине

72 задача. Бу эрмектерде сурактардын' ордына бюткен аттарын тургузып, бичип алыгар.

Уулчак (кандый?) малтала одын кести. Тийин' (кандый?) мёштин' бажында отуру. Тен'ерини (кандый?) булуттар бюркеди. Колхоз (кандый?) тура тудуп дьат. (Кандый?) салкын согуп дьат. Сахардын' амтаны (кандый?). Столдо (кандый?) чаазын дьадып дьат. Тайганын' кырында (кандый?) кар дьадып дьат.

73 задача. Бу эрмектерди бичип, бюткен аттарынын' алдынан' чийю тартып, темдектегер.

Агаш стол туру. Бис дьаан кырдын' кырына чыктыбыс. Бу дьыл кар калын' дьаады. Дьеерен уй мёёрёп дьат. Таныш кижиди. Сюзеген уй мёёрёп дьат. Бис терен' суу кечтибис. Буудайдын' козыр мажактары эйилип калган туру. Колхозто укту айгырлар бар. Малдар дьылу кажаганда туруп дьат. Карган ёбёгён камчы ёрюп дьат.

74 задача. Бу бюткен аттарына келижер адалгыштарын бойыгар таап бичип алыгар.

Тюрген	Сюгюнчилю
Амтанду	Коркушту
Тоозынду	Кёрюмдьялю
Соок	Бийик
Калын'	Тегерик
Дьабыс	Дьажыл
Кою	Дьобош
Ачу	Бек
Апагаш	Таныш

75 задача. Бу эрмектерди бичип, ол бюткен аттарын колболу адалгыштарыла кожо чыгара бичип алыгар.

Кёргюзю: Ак улак.

Дьажыл ёлён'.

1. Тюрген суунын' дьаказында дьаан колхоз туруп дьат.
2. Кызыл Черю Совет Союзтын' границаларын корулап дьат.
3. Кичеемкей юренчикти школ солун книгаларла сыйлады.
4. Чук улустын' юстинде кызыл мааны дьайылып туру.
5. Ан'чылар кара дьыштын' ортозына дьетти.
6. Дьайгы кюн дьерди изидип туру.
7. Колхозтын' меринос укту кучалары дьылу кажаганда туру.
8. Балдар ак чаазыннан' аэропланнын' моделин дьазады.
9. Кюски салкыннан' агаштардын' саргарган бюрлери тегюлди.
10. Кадалгак кырды темён балдар дьын'ылап дьат.

76 задача. Бу эрмектерде бюткен аттары кубулып туру ба, адьыб-тагар.

Столдо ак чаазын дьатты. Ол ак чаазынла кожо карандаш дьатты. Мен ак чаазыннын' юстине дьурук дьурадым. Балдар ак чаазыннан' тетрадь кектёп алдылар.

Бюткен аттар адалгыш сестёрлө кожо эрмекке киргенде, качанда кубулбас учурлу.

77 задача. Бу эрмектерди кычырыгар. Эрмектердин' ичинде кандый деп сурактарга каруу болуп турган сестёрди таап чыгара бичип алыгар.

1. Менин' таадам чайзак кижн. Адучынын' ады ююрзек. Анай сюреек кечезек кижн. Иваннын' бюдюжи коркушту.
2. Менин' агам атсак. Карамай этсек кижн. Бу мынын' отсогын.
3. Бу дьер кумаксу эмтир. Колон'зокту дьыт. Ётөксю дьер этмир.

Адалгыш сестёргө зак, сак; зок, сок; зек, сек; зу, су, зю, сю деп кожулталар кожулганда, бюткен ады болуп дьат. (Койзок).

78 задача. Бу берилген адалгыштарга зак, сак, сок, зок, зек, сек, зу, сю, зю деп кожулталар кожуп бюткен адын бюдюригер:

тон, кёл, кеп, тер, кулун, бала, мал, тамкы, дьуун, ёлён'.

79 задача. Бу эрмектерди кычырып нелю? деп суракка каруу болуп турган сестёрди чыгара бичип алыгар.

Бистин' дьаныбыста уйлу кижн дьадып дьат. Кышкыда дьылу тонду дьюрерге сюреек дьакшы. Атту кижн келип дьат. Колхозчылар ончозы трудкюндю. Бу дьер тюлкюлю дьер.

Адалгыш сестёргө ду, ту, лу, лю, тю, деп кожулталар кожулып нелю? деп суракка каруу боло бергенде, база бюткен ады болуп дьат.

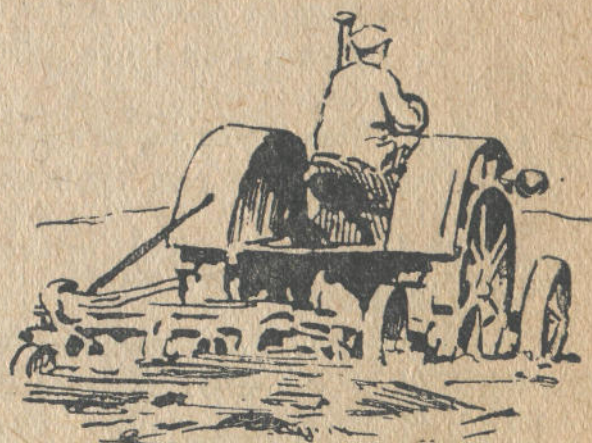
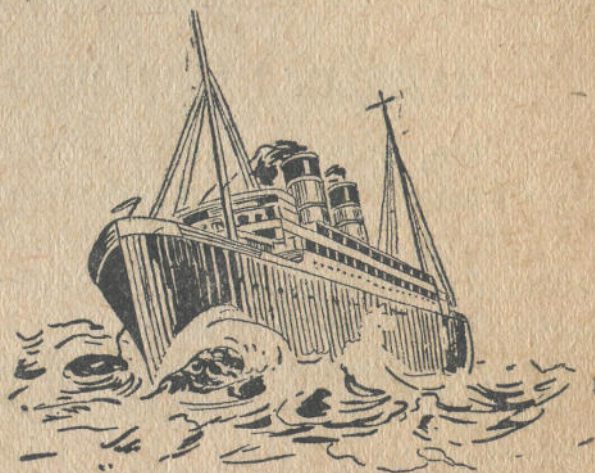
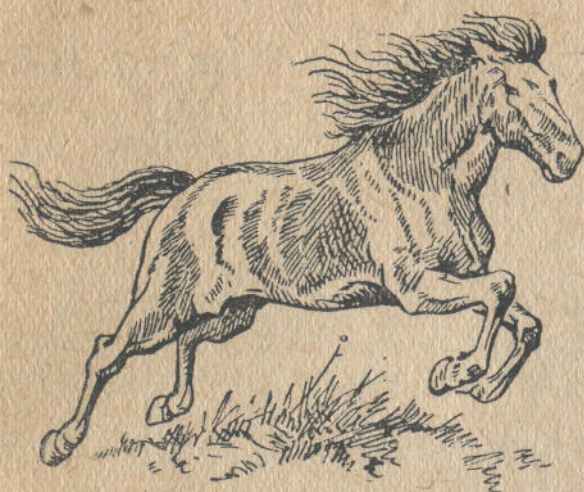
80 задача. Бу адалгыштарды нелю? деп суракка каруу болгодый эдиц кубултала, эрмектер бюдюригер:

кой, уй, ёркё, дьен', ат, эт, иш, кар, тош, мылтык.

§ 17. ГЛАГОЛ ЛО ОНЫН' КЕРЕГИНДЕ ТЕКШИ АЙТКАНЫ.

81 задача. Дьуруктарды кёрюп не?, кем?, нени эдип дьатканын бичигер.

Кёргюзю: **Киж иштеп дьат.**

82 задача. Бу сестёргё адалгыш сёс кожуп бичип алыгар.

• • • • • ойноп дьат.	• • • • • дьюгюрип дьат.
• • • • • киштеп дьат.	• • • • • ыйлап дьат.
• • • • • юрюп дьат.	• • • • • кожон'доп дьат.
• • • • • юредип дьат.	• • • • • дьылыдып дьат.
• • • • • маарап дьат.	• • • • • мёёрёп дьат.
• • • • • бичип дьат.	• • • • • ман'тап дьат.

Предмет нени эдип турганын, эмезе ол канайып турганын айдып дьаткан сестёрди глагол деп адап дьат.

§ 18. ДЬАКЫЛТА КЕБЕРЛЮ ГЛАГОЛ.

83 задача. Бу эрмекти бичип алыгар. Бу глаголдын' кебери ненин' учурын темдектеп дьат?

Городтон' меге бичиктер экелди. Колхозтын' ён'жюп тын'ыганын, аймактын' газетине бичигер. Бу бичикти кычырала, Парижский коммунанын' учурын эртен доклад эдип, куучындап бер. Дьалан'дагы малды айдап экел. Войыгардын' городко дьоруктаганыгарды куучындап беригер.

Глаголдордын' кебери дькылта, дьёп, берип турганы бар, андый глаголдорды **дьакылта кеберлю** деп айдар. Дьакылта кеберлю глагол кандыйла глаголдордын' тезёгёзи болуп дьат.

84 задача. Бу статьяны бичип алып, дьакылта кеберлю глаголдордын' алдына чийю тартып салыгар.

МАЙДЫН' БАШТАПКЫ КЮНИНЕ БЕЛЕТЕНГЕНИ.

— Эне, эртен мени эрте уйгус.

— Ненин' учун сен эрте туруп дьадын'?

— Эне, бис школдо Майдын' баштапкы кюнине белетенип дьадыбыс. Меге школго баргалактан' озо, баштапкы майдын' лозунгтарын бичип алар керек.

— Дье дьакшы, капшагай дьат. Эртен мен сени уйгузарым.

— Дье кёр эне, менин' сурагымды ундуба, база эрте ле уйгузыгар.

— Дьакшы, дье амыр уюкта.

— Эртенгизинде энези балазын уйгузып салды.

— Тур, кызым, сен эрте уйгус деп сураган'.

— Дье дьакшы эне, эмди ле туруп дьадым. Меге бир лист чаазын бер. Мен турала, плакат бичиirim.

Дьаан удабады, бала турала, дьюзин дьунала, плакадын иштей берди.

85 задача. Дьакылта кеберлю глаголдордын' таблицазын бичип алыгар.

1. дьюзюни — Мен тушта-йын.

2. дьюзюни — Сен тушта.

3. дьюзюни — Ол тушта-зын.

1. дьюзюни — Бис тушта-йлы.

2. дьюзюни — Слер тушта-гар.

3. дьюзюни — Олор тушта-зын-дар.

Юндю табыштарга токтогон дьакылта кеберлю глаголдордын' кожулталары шак андый болор.

86 задача. Дьакылта кеберлю глаголдорды бастыра дьюзюндерин бу глаголдон' тезёп алыгар (тушта, ойно, амыра).

87. Задача. Бар деп кубулган дыакылта кеберлю глаголды бичип ала-ла, олардын токтогон учын шинжилеп керюгер.

1. **дь.** — Мен бар-а-йын.
2. **дь.** — Сен бар-а-рын'.
3. **дь.** — Ол бар-зын.
1. **дь.** — Бис бар-ар-ы-быс.
2. **дь.** — Слер бар-ар-ы-гар.
3. **дь.** — Олор бар-ар-лар.

Шак мындый кожулталар дьарт туюк табышка токтогоны дыакылта кеберлю глаголдордо болуп дьат.

88 задача. Дыакылта кеберлю глаголдорды бастыра дыюзюндериле бу берилген: кычыр, ал, тур, деп глаголдор тезеп алыгар.

§ 19. ГЛАГОЛДОРДЫН' ЕЙЛЕРИ.

89 задача. Бу юч столбиктеги эрмектерди кычырала, кажы ейде болуп дьаткан, болотон керекти айдып дьатканын айдып беригер.

1. Мен книга кычырып дьадым.	1. Мен книга кычырдым.
2. Орой кожон'доп дьат.	2. Орой кожон'доды.
3. Мен кичеенип дьадым.	3. Мен кичеендим.
4. Адучы мылтыктан' адып дьат.	4. Адучы мылтыктан' атты.
5. Ол иштеп дьат.	5. Ол иштеди.
6. Колхозчылар иштеп дьат.	6. Колхозчылар иштеди.
7. Сен бичип дьадын'.	7. Сен бичидин'.

1. Мен книга кычырарым.
2. Орой кожон'доор.
3. Мен кичеенерим.
4. Адучы мылтыктан' адар.
5. Ол иштеер.
6. Колхозчылар иштеер.
7. Сен бичиирин'.

Глаголдор ейлерге кубулуп дьат. Глаголдордын' ейлери юч: **тургуза ей, ёткён ей, келер ей.** Тургуза ейдин' глаголы предмет канайып ла турган тужундагызын кергюзип дьат. (**Юренчик бодолго бодоп дьат**). Ёткён ейдин' глаголы, кажы ла предметле алдында не болгонын, айдып кергюзип дьат. (**Юренчик задачаны бододы. Юренчик книга кычырды**). Келер ейдин' глаголы, кажы ла предметле болотонун айдып турган сёс болуп дьат. (**Юренчик задача бодоор. Юренчик книга кычырар**).

90 задача. Бу эрмектерди бичип алала, кажы ла эрмек кандый дыюзюнде болуп дьатканын, кандый ейдегизин айдып беригер.

- Мен книга кычырып дьадым.
- Сен бодолго бодоп дьадын'.
- Ол газет кычырып дьат.
- Бис мёрейлөжип дьадыбыс.

Слер балыктап дьюрдигер.
Олор эртен ан'дап барарлар.

Тургуза, келер, ёткён ёйдин' глаголдоры дьюзюндерге кубулуп дьат. Дьюзюндери юч болуп дьат: **баштапкы** дьюзюнинин' глаголы, айдып турган кижиден' айдылып дьат (**бодоп дьадым, учуп дьадым**); **экинчи** дьюзюнининин' глаголы, эрмектежип турган кижиден' бюдюп айдылып дьат (**бодоп дьадын', учуп дьадын'**); **ючинчизи** дезе, оны айдып турган кижиден' де эмес, куучындажып турган кижиден' де эмес, (ондо дьок), дье онын' керегинде куучын болуп турганын айдатан (**бодоп дьат, учуп дьат**).

Глаголдор ончозы дьюзюндердин' кёп тоолу кожултала-рыла кубулуп турар. (Дьян'ыс тоодо — **сананып дьадым, учуп дьадын', учуп дьат; кёп тоодо сананып дьадыбыс, учуп дьадыгар, учуп дьадылар**).

91 задача. Бу эрмектерден' эн' озо ёткён ёйдин' оноп' тургуза ёйдин' сран'ай учында келер ёйдин' глаголдоры чыгара бичип алыгар.

1. Бис ишти мёрёй ажыра иштеп дьадыбыс.
2. Бистин' колхоз дьылу кажаган тудуп алды.
3. Колхозчылар бу дьыл трудкюнге ашты кёп алдылар.
4. Кандый ла кизи бичикке кичеенип юренер керек.
5. Адучы мылтыктан' адып дьат.
6. Мен былтыр экинчи класста юрендим.
7. Оймок эзенде ючинчи классты юренип божодор.
8. Сен кандый дьякшы книга садып алдын'?
9. Биске фабрикадан' ишмекчилер айылдап келдилер.
10. Улус заемге бичидип дьадылар.
11. Урмат дьилектеп барды деп Нина айдып дьат.

92 задача. Кажы ла глаголды тургуза, ёткён, келер ёйдё эдип кубултыгар.

К ё р г ю з ю: **иштеп дьадым, иштедим, иштеерим.**

Иштеп дьадым . . . дьарандырып дьадым болужып дьадым
. юредип дьадым мёрёйлёжип дьадым
дьилбиркеп дьадым ойноп дьадым уруп дьадым
кечип дьадым бичип дьадым

93 задача. Кёчюрп бичиирде, тургуза ёйдин' глаголдоры ёткён ёйдин' глаголдорына солугар.

Кей кюсле дьытанып дьат. Кюн кыскарып дьат. Агаштар кунукчыл шуулт табышту бюри дьок артып дьат. Дьалан'дарга туман тюзюп дьат. Ююр кастар юн алыжа табыштанып, кюнтюштюги дьаар учуп дьат. Ноябрь дьууктап келип дьат.

94 задача. Бу куучынды бичип алыгар. Глаголдордын' тезёгезинин' алдына чийю тартып, темдектегер.

ДЪАН'Ы ДЬЮРЮМ.

Бис дьуртыбыста текши дъан'ы дьюрюм тѣзѣдибис. Бистин' дьадыныбыс дьаранды, колхозтор там тын'ып дьаранды. Городтордо, совхозтордо ло колхозтордо канча мун' дьоннын' столовойлоры ачылар. Юй улустын' дьюрюми дьаранып калды.

95 задача. База андый ов иш.

Балдар балык кармактаарга барды. Колхозчылар ёлѣн' оболоды. Улус армакчы катты. Мен школдо юренгенимнен' бери эки дьыл ётти. Суунын' тожы бу дьуукта ла тон'ды. Колхозчылар дьер ижинен' божоды.

§ 20. ГЛАГОЛДОРДЫН' ТУРГУЗА ЁЙДЕ ДЬЮЗЮНДЕРГЕ ЛЕ ТООГО ЁСКЁРЁРИ ЛЕ ЧЫН БИЧИИРИ.

96 задача. Бу берилип дьаткан дьакылта кеберлю глаголдорды баштапкы дьюзюннин' дъан'ыс тоолу тургуза ёйдин' глаголы эдип кубултыгар.

бичи, кѣктѣ, юр, ур.

Кандый ла глаголдордын' тѣс учуры дьакылта кеберлю глагол болор. Дьакылта кеберлю глаголды дьюзюн сайын ёскёртсѣ **п, ып, ип уп, юп деп** кожулталар кожуп, онын' кийнинде **дьадым, дьадын', дьат деп** болушчы сѣс кожор (**иште-п дьадым, ал-ып дьадын', кѣр-юп дьат**). Тургуза ёйдин' болушчы глаголдоры **дьат, тур, отур,** база **дьюр** болор.

97 задача. „Темир дьол“ деп куучынды кычырыгар. Глаголдорын чыгара бичийле, эмдиги ёйде дъан'ыс тоодо, онон' кѣп тоодо эдип ёскёртигер.

ТЕМИР ДЬОЛ.

Поезд станцияга дьууктап дьат. Поездке улус бадышпай дьат. Мен темир дьолды баштап ла кѣрюп дьадым. Мен база вагоннын' эжигине дьууктаарга турум. Онон' мен вагонго кирип алала, кѣзнѣктѣн' кѣрюп турум. Ючинчи звонок согулды. Поезд кыймыктай берди. Кѣзнѣктѣн' кѣргѣндѣ дьалан'дар, агаштар элес эдип, артып дьат.

§ 21. ГЛАГОЛДОРДЫН' ЁТКѢН ЁЙДЕ ДЬЮЗЮНДЕРГЕ ЛЕ ТООГО ЁСКЁРЁРИ ЛЕ ЧЫН БИЧИИРИ.

98 задача. Бичип алыгар. Глаголдорын башка чыгара бичип алала, кандый ёйде болуп турганын дьартап айдып беригер.

ТЕЛЕГЕН.

Тышкары балдарын ээчидип алган бир такаа дьюрди. Олор дьерден' аш теердилер. Ёрѣ бийик тен'ериде телеген учты. Ол бойына дьем кѣрюп алды.

Улачы ан'дап дъанды. Ол телегенди кѣрюп алды. Мылтыгын алып, телегенди атты. Телеген дьерге тюшти. Такаанын' балдарынан' коромды дьок болды.

99 задача. Бу берилип дьаткан эрмектерде, ёткён ёйдё канайда ёскёрилип дьатканын адьарып, кёчюрип бичип алала, кожулталарынын' алдынан' чийю тартып темдектегер.

1. Мен ойнодым.
Сен ойнодын'.
Ол ойноды.

Бис ойнодыбыс.
Слер ойнодыгар.
Олор ойноды.

100 задача. Бу берилип дьаткан глаголдорды ёткён ёйдин' 1-кы кебери аайынча дыюзюндерге кубултыгар.

ат, от, тут.

Глаголдын' тёс бёлюгинин' учындагы буквазы тунгак туюк болзо, ёткён ёйдин' кожултазы база тунгак туюктан' башталар: кести, ичти.

Темдектезе: **тут-тутты, укты, кести, ичти.**

Адьяру: туюк т буквага токтогон глаголдордын' учындагы т экиленип турар.

Темдектезе: **атты, тутты, ётти.**

101 задача. Бу тёзёгё глаголдордон' ёткён ёйдин' кеберин бюдюригер. Озо юнгюр туюкка токтогонын алыгар, онон' тунгак туюкка токтогонын алыгар.

Кёр, тут, кычыр, ас, юрен,
айт, ал, эт, ук, уч, сал, дьап,
бичи, ёмёлё, оболо.

102 задача. Бу статьяны кёчюрип бичийле, точкалардын' ордына 1-кы кебер ёткён ёйдин' кожулталарын кожугар.

ЭРТЕН ТУРА.

Тан' ат Кюн чык Адам турага кир
Ол дьаан карындажымды уйгус Олор ишке бар
Энем печкеге от сал Эдьем уй саа Мен туруп дьунунала, школго бар

Глаголдордын' тёс бёлюгинде учындагы буквазы юнгюр туюк болзо, ёткён ёйдин' кожултазы база юнгюр туюктан' башталып ды, ди болор (алды, кёрди).

§ 22. ГЛАГОЛДОРДЫН' КЕЛЕТЕН ЁЙДЁ ЛЁ ТООГО ЁСКЁРЁРИ ЛЕ ЧЫН БИЧИИРИ.

103 задача. Куучынды чыгара бичип алыгар. Олор кажы ёйдё турганын таныгар.

Менин' адам эртен городко барар. Мен оныла кожо барарым. Бис анда кёп солун неме кёрёрибис. Городко юч конып дьедерибис. Городто база юч кюн дьадарыбыс. Мен дьанзам, анда нени кёргёнимди, куучындап берерим деп, Адучы куучындады.

104 задача. Глаголдордын' ёскёргёнин бичип алала, учындагы кожултазын чийю тартып темдектеп алыгар.

1. Мен аларым	Бис аларыбыс
" ичерим	" ичерибис
2. Сен аларын'	Слер аларыгар
" ичерин'	" ичеригер
3. Ол алар	Олор аларлар
" ичер	" ичерлер.

Келер ёйдё ёскёрёри мындый болор.

Глаголдордын' тёзёгёзинин' учында юндю буква болзо, ол юндю буква эки боло берер (**тепсе — тепсеер, бичи — бичи-ир, кёктё — кёктёёр, оболo — оболoор, коры — корыы, ралта — алтаар, юрkyю — юрkyюур, утку — уткуур**).

Глаголдордын' келер ёйинин' кожулталары мындый болор:

Кату глаголдордо; **ар, ор, ыр, ур.**

Дьымжак глаголдордо **ер, ёр, ир, юр.**

105 задача. Бу төмөнгү берилген глаголдорды келетен ёйдё эдии учына кожулталарын кожугар.

Кёр, сат, эке, бичи, кыр, юрkyю, толы.

106 задача. (Глаголдор керегинде катап ёдёр таскаду). Бу тургуза ёйдёги эрмектердин' глаголдорын келер, ёткён ёйдё эдип, бичип алыгар.

1. Доктор улус эмдеп дьат.
2. Бис заемге бичидип дьадыбыс.
3. Колхозто дьан'ы школ тудуп дьат.
4. Юренчик бичип дьат.
5. Ат ман'тап дьат.
6. Тёё огурып дьат.
7. Кар дьаап дьат.
8. Колхозчылар дьуун эдип дьадылар.
9. Юренчик бичип дьат.
10. Ат ман'тап дьат.

107 задача. Бу эрмектерди кычырып алыгар. Глаголдорын столбик-тен чыгара бичип алала, одоштой келер, ёткён ёйгё кубултыгар.

Тан' адып дьат. Мен карындажымла уйкудан' туруп дьадым. Мен юренип дьадым. Балык дьюзюп дьат. Кучыак чыркылдап дьат. Ёлён' саргарып дьат. Уй мёёрёп дьат. Кюн ёксёп дьат.

108 задача. Бу эрмектерди бичип алыгар. Глаголдорын алдынан' чийю тартып темдектегер. Кожултазы кандый буквадан' башталып дьат, айдып беригер. Тунгак па? Юнгюр бе?

Уулчак ачты. Кызычак книга кычырды. Калын' кар дьаады. Ан'чы элик атты. Колхозчы ат тутты. Колхозчы мёрёйлёшти. Мен кастын' дьымыртказын таптым. Улус кырга чыктылар.

§ 23. КЕРЕКСИНБЕС ГЛАГОЛ.

Тегин кебер.

Керексинбес кебер.

1. Мен школго барып дьадым.	Мен школго барбассым.
2. Бюгюн мен городто коно-
рым.	Мен бюгюн городто конбоссым.

3. Мен бу атты садарым.
4. Коомой айылдын' ээзи малды согуп дьат.
5. Колхозчылар докторго эмден- нип дьат.
6. Айылдын' ээзи кёзнёктин' тежигин кышка бёктёп дьат.
7. Юренчиктер дьуунга келди- лер.
8. Юренчиктердин' адалары амырайтан кюнде школго одын кестилер.
9. Эдьем платъязын сёкти.

Мен бу атты сатпассым.
Бис малды сокпоссыбыс.

Кам ла дьарлыкка эмденбе.

Салкын кёзнёктин' тежигин бёктёбёди.

Менин' адам оорыйла, бюгюн ишке чыкпады.

Бис бюгюн одын кеспессибис.

Эдьем платъязын сёкпёс.

Керексинбес глаголдор тёзёп аларга, глаголдын' тёзёгёзине керексинбес кожулта турар:

Бу юзюк кожулталарды глаголдорго кожо бичиир — **бе, бо, па, по** деп кожулталар, юндю табыжы кату глаголдорго кожулар.

Па, по, пе, пё деп кожулталар юндю табыжы дьымжак глаголдорго кожулар.

109 задача. Бу берилген глаголдорго керексинбес кеберлю эрмектер бюдюрiger, глаголдоры — **бар, иште, бер, соот, эт, бер, кабыр, кёр.**

Темдектегежин: Соок су ичпе.

§ 24. ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛА ОРУС ТИЛДЕН' КИРГЕН СЁСТЁР.

110 задача. Бу берилген, класстын' ла ичиндеги предметтердин' ат- тарын бичип алыгар.

Парта, доска, стол, мел, печка, счет, чернила, чернильница, ручка, карандаш, тетрадь, сумка, книга, плакат, лозунг, бак, портрет.

Ойрот тилине орус тилинен' кёп сёстёр кирген болуп дьат.

Ол андый орус тилинен' кирген сёстёр лё интернациональ- ный сёстёрдин' тёзёгёзин бир де кубултпай бичиир учурлу.

111 задача. Эмди бойыгар сананып, кийер кийимнин' орус ады аайын- ча ла айдылып дьаткандарын бичип беригер.

112 задача. Бу дьиир продукталардын' адынан' кирген сёстёрди бичип алыгар.

Сахар, конфет, пряник, колбаса, лапша, макарёны, квас, пирог, сыр, картошка, капуста, морковь, арбуз, дыня.

113 задача. Бу берилип дьаткан орус тилинен' кирген сёстёрди кычы- рыгар. Олор кандый тунгакка токтогонун айдып беригер.

Колхоз, совхоз, клуб, геолог, ёж, завод, кооператив.

114 задача. Бу юнгюр туюкка токтогон адалгыштардын' кубултыш сайын кубуларда, кандый туюктан' башталганын билип алыгар.

Т. не?	колхоз	морковь	парта	банк
Э. ненин'?	колхоз-тын'	морковь-тын'	парта-нын'	банк-тын'
Б. неге?	колхоз-ко	морковь-ко	парта-га	банк-ка
К. нени?	колхоз-ты?	морковь-ты	парта-ны	банк-ты
Дь. неде?	колхоз-то	морковь-то	парта-да	банк-та
Ч. неден'?	колхоз-тон'	морковь-тон'	парта-дан'	банк-тан'

Юнгюр туюкка токтогон орус тилден' кирген адалгыш сестёрди кубулткыштарга кубултканда, кубулткыш кожултазы тунгак туюктан' башталар учурлу. Ёскё табышка токтогон адалгыштар, ойрот тилиндеги адалгыштардын' ээжизи аайынча кубулар.

115 задача. Бу орус тилден' кирген адалгыш сестёр дьюзюндерге кубулып, кожулта кожулганын адьарып керюп алыгар. Онон' аны бичип кожултазын дефис ажыра тургузыгар.

1-кы дьюзюн	квазым	конфедим
2-чи дьюзюн	квазын'	конфедин'
3-чи дьюзюн	квазы	конфеди

Орус тилден' кирген сестёрдин' учында с, ш, т, к, п эжерлю тунгак туюктар бололо, олардын' алдында коштой турган тунгак дьок болзо, дьан'ыс тоолу дьюзюндердин' кожулталары кожулта, ол тунгак туюк бойынын' эжерине солуна берер.

116 задача. Бу эрмектерди кычырыгар баштапкы бёлюктеги ле экинчи бёлюктеги эрмектерде темдектеген сестёрдө нези башка:

1. Чуй трагында автомобильдер кёптёди.
Бис промышленностьты тын'ыдып дьадыбыс.
Юренчик тетрадька бичиди. | 2. Аймактын' автомобили Онгудайга барган.
СССР-дын' промышленности тын'ып ёсти.
Сенин' тетрадын' кирлю. |
|---|--|

Орус тилден' кирген мягкий знак (ь) темдектю сестёргё дьюзюннин' юндю табыштан' башталган кожултазы кожулганда, мягкий знак (ь) темдек дьоголып барар.

Орус тилден' кирген сестёрдин' тёзёгёзинде кату ла дьымжак юнгюрлер кожулып та турар. Темдектезе: **комитет, фабрика**. Дье ол сестёр бистин' эрмегибиске кирип кожулта кожулганда, кожултанын' юндю табыжы, орус сестин' калганчы юндю табыжынын' аайынча кату болзо кату, дьымжак болзо, дьымжак болор.

Темдектезе: **фабрика-да, комитет-те.**

Я. А. С. С. Р.

ТӨРТІНЧИ КЛАСС.

§ 1. ЭРМЕКТИН' ИЧИНДЕ СЕСТӨРДИН' ЭЭЖИЗИ.

1 задача. Бу статьяны бичип алала, керектү токтой туюжер темдектерин тургузыгар. Онон' баштачыларын дьан'ыс чийюле темдектеп, айдылганын десе эки чийюле темдектеп алыгар.

БИСТИН' НАДЬЫЛАРЫБЫС ЛА ЁШТЮЛЕРИБИС.

Советский Союз социализм бюдюрп дьат. Телекейдин' капиталисттери биске каршу эдерге дьат. Бистин' колкючиледьаткан албатынын' дьайым, сюгюнчилю дьатканы олоордын' кезин ёйкёп дьат. Олор бисти дьуулаарга беленденип дьат. Бис коруланарына белен болорго керек. Дье бис дьан'ыскан эмес. Бастыра дьер юстинин' колкючиледьаткандары бисле кожо.

§ 2. ТАБЫЛУ, СУРАКТУ, КЫЙЫГЫЛУ ЭРМЕКТЕР.

Эрмектегенин бойынын' санаазын чыгара айдынар, бойынын' шююлтезин сестёрлө, ёскө кижиге айдары болуп дьат. Кижин шююлтезин дьан'ыс та сёслө айдып салар. Темдектезе: **(Тюв. Кеде).** Эмезе бир канча сестёрди бириктирип те айдар. Темдектезе: **(Кюс келди. Мен бичик кычырып дьадым).**

Кандый бир санааны божодо айтканын эмезе бир санааны бир группа сестёрлө айтканын эрмек деп айдар.

Оос ло айдар кажы ла эрмекте, эрмек кайда токтоор дьерине юн дьабызап, экинчи эрмек башталар дьери орто токтоп дьат.

Кижин кандый бир неменин' учурын эрмекте табынча айдып турган болзо, ол эрмекти табылу эрмек деп айдатан.

Куучында табылу эрмекти кижин айтканда, юни там ла дьабызап турар.

Темдектезе: **Бистин' колхоз кырада иштеп дьат.**

Эрмекте сурак берилип турган болзо, андый эрмекти суракту эрмек деп айдатан.

Темдектезе: **Слердин' завод иштеп дьат па?**

Эрмекти кижин сюгюнип, кайкап, чочып, айдар болзо, ол эрмекти кыйыгылу эрмек деп айдар.

Темдектезе: **Капшагай келип болужыгар! Агаш аразында сюресен дьакшы!**

2 задача. Бу куучыннан' эн' озо суракту эрмектерин чыгара бичип алыгар, онон' каруу эрмектерин чыгара бичип алыгар.

- Сен канча дьашту?
- Мен он эки дьашту.
- Школдо юренип турун' ба?
- Э-э юренип турум.
- Кажы класста юренип турун'?

- Ючинчи класста юренип дьадым.
- Канайда юренип турун'?
- „Хорошо“ ло „отлично“ юренип дьадым.

3 задача. Озо, нёкёр Сталиннин', сурак эдип берген эрмектерин бичип алыгар. Бу сурактарга, нёкёр Сталиннин' каруу бергенин башка бичип алыгар. Юн аайынча тен'дештиригер, сурактары канайып кычырылат, база онын' каруулары канайып кычырылат?

„Колхозтын' кёнюгип барып дьаткан дьазал-ижин мынан' ары кёндюктирерге ле колхозтын' бюджетю дьазалын алдындагызынан' артык мынан' ары кёндюктирерге кандый неме керек?

Эн' ле озо, керектю болуп турганы, колхозтор иш иштеерге дьетиере дьеткил дьарагадый дьерлю болор учурлу. Слерде андый дьер бар ба? Ээ, бар. Дьакшы деген дьерлерди колхозтордын' колына табыштырып, ол дьерлерди колхозтор тузаланып турзын деп, бужулап салганы, дьарт болуп дьат. Андый болгондо, ол дьер ёскё кижинин' колына барар деп, колхозтор коркоры дьогынан' оны бойынын' табына иштеп, тузаланып, дьарандырып турар керек.

Экинчизинде, бу ишти бюджетю иштеп турарына, тракторлорды ла машиналарды колхозчылар тузаланып иштенип турар арга кючтю болор керек. Андый неме слерде бар ба? Э-э, бар. Ончо улус билер, бистин' тракторлор иштеп чыгарар заводтор ло дьурт-хозяйствого керектю машиналар чыгарар заводтор эн' ле озо, анчадала кичееп иштеп, машиналарды да, дьепселдерди де колхозторго берип, ийип туру.

Бу керекти бюджетюрге, башкару колхозчыларга крестьяндарга улустар ийип, акча дьёёжё берип болужын дьетирип турзын деп, класс ёштиюлердин' арткан калгандарына колхозчыларды уядадып турарына дьай бербей базып турзын деп, эдер керек. Бу керектерди бюджетюгедий башкару слерде бар ба? Э-э, бар. Бу ишмекчи ле крестьяндардын' совет башкарузы деп адалып дьат.

Эрмектин' учуры сурак болзо, андый эрмекти суракту эрмек деп айдар. Суракту эрмектерди кижини айдарда, юни тын'ыда угулар. Суракту эрмектерге мындый сурактар келижип дьат: **кайда? кайдар? канайып? кандый?** Суракту эрмектин' учында сурак темдек тургузатан.

Эрмектин' учуры тегин куучын болзо, андый эрмекти табылу эрмек деп айдар. Табылу эрмектин' учында, кижинин' юни дьабызай берер. **Табылу эрмектин' учында точка тургузатан.**

4 задача. Бу сурактарга каруузын бичигер. Карууларды кёргюзю аайынча толо эдип беригер.

Кёргюзю: **Бистин' класста тёртён юренчик.**

1. Слердин' класста канча юренчик?
2. Слердин' класста кызычактар канча, уулчактар канча?
3. Класстарда отличниктер бар ба, канча кижини?
4. Юредюни мёрёй ажыра ёткюрип туругар ба?

5. Колхозко экскурсия эдип бардыгар ба?
6. Анда барала, нени кёрюп билип алдыгар?
7. Колхозто канча бригада иштеп дьат? Мергендючилери канча?

5 задача. „Эвскурсия“ деп статьяны бичип алыгар. Эрмектеринин' учында керектю темдектерин тургузып салыгар.

Ваня ла Вася агаш аразына бардылар. Дьолой Ваня Васядан' сурап дьат:

— Сен Вася бёрюден' коркотон бедин'

Вася мактанды:

— Онон' не коркотон. Агашла соксом ёлё берер.

Кою агаштын' ортозына дьеткенде, Вася кая кёрюп, Ванядан' тудунып дьат.

Ваня ого айдып дьат:

— Коркуп турун' ба?

— Мен не коркотом. Мен кичинек эмес

Ол орто Ваня тёгюнеле кыйыгырды;

— Бёрю.

Вася отура тюжеле, коркуганыла

— Эн-е-е — деп кыйыгырып ийди.

Ваня ого каткырып айтты

— Эх Вася, сенин' кюлюгин' ди.

Сурак учурлу **ба, бе, бо, бё, па, пе, по, пё** деп юзюктерди, глаголдон' башка бичиир учурлу.

Глаголдын' тёзёгёзи юнгюр туюк табышка токтогон болзо, камаалажып турган юзюктери **ба, бо, бё, бе, болор**.

Темдектезе: **Слерде мал бар ба? Дьуун кече ёткён бё? Адучы келер бе?**

Глаголдын' тёзёгёзи тунтак туюк табышка токтогон болзо, камалажып турган юзюктери **па, по, пё, пе** болор, ологлаголдон' башка бичилер.

Темдектезе: **Сенин' адан' узанып дьат па? Сеге ол турган неме кёрюнет пе?**

6 задача. Бу куучынды кычырала, кыйыгылу эрмектерин чыгара бичип алыгар.

БОЛУШЧЫЛАР.

Булут, булутын' коркуштузын!

Колхозчылар ёлён'ди мен'деп дьууп, абраларга салып турды. Кёрзёлё кызыл галстукту балдар дьюгюрижип келип дьат.

— Дьакшы ба, нёкёрлёр! — деп пионерлер кыйыгырды. — Бис слерге болужарга келдибис.

— Карын келгенигер дьакшы. Сюреен балдар!

Иш кайнай берди. Абралар дьедип келди, ёлён'ди абрага салдылар.

— Дье, бирюгер чыгып болужыгар! — деп Захар ёбөгөн эки уулчакты абранын' юстюне чыгара тартып алды.

— Эмди, балдар дьякшы тепсегер. Дьяаш келгелекте, ёлён'ди дьууп алдылар.

Кыйыгылу эрмектердин' учында кый темдек тургузар учурлу.

7 задача. Кёчюрип бичиирде беректю токтой тюжер темдектерин тургузып туругар.

Школдын' балдары кою агаштын' ортозына экскурсияга бардылар. Олор юч башка бёлюнип алала, дьюзюн-дьююр экспонат дьууглады. Бойы бойынан' ырааган кийнинде кыйыгырыжып турдылар.

— Ау, Ау, слер кайда

— Бис мында, бери келигер

— Мында дьюзюн-дьююр неменин' кёбизи сюрееп

— Кёр Адучы, мен кандый кон'ыс таап алдым. Онын' ады не

— Мынын' ады ат кон'ызы

— Мында база бирю дьюрю, бери келигер, балдар

§ 3. КЫЧЫРУ ЭРМЕК.

8 задача. Берилген эрмектерди кычырыгар.

Балдар, бойыгарды качанда ару тудугар. Пионер, сен балдарга дьозок болор учурлу. Мен' деш, сен дьуунда укканын' ды куучындап бер. Нёкёрлёр, ончогор заемге бичидигер.

Эрмек эрмектенип турган кижин, кандый бир кижиге, эмезе кандый бир немеге кычыру эдип айтканын кычыру эрмек деп айдар.

— Нёкёрлёр, школдын' дьёёжёзин чеберлегер.

— Ойрот, сен юренип турун' ба?

— Балдар, келип кино кёрюгер.

— Оймок, сен бичик кычырып турадын' ба?

— Юренчиктер, слерде канча ударник?

— Председатель, менде сурак бар эди.

Бу эрмектерде кычыру сёзи. Нёкёрлёр, Ойрот. Ненин' учун дезе эрмектеп турган кижин олорды кычырып дьат. Андый кычыру сёс эрмектин' баш сёзи болуп турза, онын' кийнинен' запятой тургузар.

9 задача. Эмди бу эрмектерди кычырып адьарып кёрюгер. Кычыру сёзи кайда турун дьат айдып беригер.

Планды бюдюрюгер, колхозчылар.

Мойыныбыска алган керекти бюдюрели, нёкёрлёр!

Эртен экскурсияга барарыбыс, балдар.

Бери келзегер, балдар.

Бичикке юрен, балам.

Колыгар ару тудугар, балдар.

Кычыру сёс эрмектин' учында турза, онын' алдына запятой тургузар. Кийнинен' дезе, эрмектин' учурынан' кёрё керектю токтой тюжер темдегин тургузар.

10 задача. Эмди бойыгар сананып, бир канча кычыру эрмектер таап бичигер. Керектю темдектерин тургузып туругар..

§ 4. БИР КАНЧА УКТАШ СЁСТЁРЛЮ ЭРМЕКТЕР.

Эрмектин' ичинде бир канча укташ сёстёр болотоны бар болуп дьат. Ол андый укташ сёстёр юч группага бёлюнип дьат: баштапкызы, бир канча баштачы сёстёр; экинчизи, бир канча айдылган сёстёр; ючинчизи, бир канча дьартачы сёстёр.

а) Бир канча баштачы сёстю эрмектер.

11 задача. Бир канча баштачы сёстю эрмектерди кычырыгар.

1. Дьалан' да буудай, арба ёсти.
2. Ишмекчилердин', крестьяндардын', служащийлардын' дьадыны дьаранды.
3. Бистин' колхозто клуб, изба читальня, библиотека бар.
4. Уйлар, койлор, эчкилер дьалан' да отоп дьат.
5. Кайын, карагай, чиби, дьодро туру.
6. Иван, Самай, Вася, Таня школго келдилер.

Эрмектин' ичине бир канча баштачылар болотон. Бичиир тушта андый баштачыларды бойы-бойынан' запятойло бёлюйтен. **(Школдо, стол, парта, отургыш, доско туруп дьат).**

Дье ол андый бир канча укташ сёстёрдин' калганчызынын' алдында „ла“ эмезе „база“ деп колбочы турза, онын' алдына запятой тургуспайтан. **(Школдо, стол, парта, отургыш ла доско туруп дьат).**

12 задача. Бу берилген эрмектерди керектю топтой тюжер темдектерин тургузып бичип алыгар.

Дьалан' да уйлар аттар ла эчкилер дьюрюп дьат. Коля, Ваня, Саша ла Дьорголой школдон' дьандылар. Бистин' колхозто школ библиотека ла клуб бар. Ан'дап чыккан улус: Адучы Мамаш ла Эрелдей.

б) Бир канча айдылганду эрмектер.

13 задача. Бу берилип турган укташ айдылганду эрмектерди кычырыгар.

1. Трактор кыра сюрюп, кыра юрендеп, аш согуп, кош тартып дьат.
2. Комбайн ашты кезип, согуп дьат.
Салкын шуулап, табыштанып, дьабынчыны кодорып дьат.
3. Мен библиотекага барып, кино кёрюп кюнди ёткюрдим.

Эрмектин' ичинде бир канча айдылган бар болзо, оларды база запятойло бёлюйтен.

14 задача. Бу эрмектерди бичип алала, токтой тюжетен темдектерин тургузыгар.

Балдар дьалан'да соодоп ойноп дьюгюрп, дьурдилер. Оору кижп онтоп ачурканып тёжёккё ары-бери согулып дьатты. Шуурган табыштанып шуулап кёзнёкти карла шыбап турды. Бистин' деревнебисте школ библиотека кызыл толук клуб бар. Адучы Карамай ла Колтыл дьорттып келип дьат.

Эрмектин' ичинде бир канча айдылгандар да болуп дьат. Бичиир тужунда андый айдылгандарды бойы-бойынан' база запятойло бёлююр.

15 задача. Эмди бойыгар бир канча баштачылу беш эрмек, бир канча айдылганду беш эрмек, сананып таап бичип беригер.

16 задача. Бу берилген эрмектерди эн' озо сол дьанында столбикте берилгенин кычырыгар, оноп' он' дьанындагы столбиктегизин кычырып тюндештирип, незинде башка болгонын айдып беригер.

1. Колхозчылар базарга кулур, арба, сардью, дьымыртка экелдилер.

Базарга садарга колхозчылар мындый продукталар экелдилер: кулур, арба, сардью, дьымыртка.

2. Бистин' колхоз яблoк, груша, тожло, дьодро отургыскан.

Бистин' колхоз мындый неме отургыскан: яблoк, груша, тожло, дьодро.

Бу мындый бир канча укташ сёстю эрмектерде, айдылганы тоолоп айткан сёстёрдин' алдында турза, ол тоолоп, дьаткан сёстёрдин' алдына эки точка тургузар.

17 задача. Бу эрмектерди кычырып, кажыла эрмекте токтой тюжер темдектерин тургузыгар.

Бис школдо кычырып дьурап бичип база юренип турубис. Ойрот-Турада мындый школдор бар колхозный кадрларын белетеер школа педучилище, орто база толо эмес орто школ. Промышленностько Ойрот область мындый агаштар берип дьат меш карагай дьойгон чиби база тыт.

Совет Союзында мал ёскюрген мындый дьерлер бар Казахстан Узбекистан Бурят-Монгольский республика Ойротский область ла Хакасский область.

Ойрот областьта сют-товарный фермалар ла база мал ёскюрер совхозтор бар. Кузбасста мындый металлдар иштеп чыгарып дьат болот чой дьес цинк оноп' до ёскё. Ойрот областьта дьан'ы школдор больницалар оноп' до башка культурный учреждениелер ачылды.

§ 5. ЭРМЕК ИЧИНДЕ ТООЛОП ТУРГАН СЁСТЁРДЁ ДА ДО, ДЁ, ДЕ, ТА, ТО, ТЕ, ТЁ КОЛБОЧЫЛАРДЫН' БИЧИИР ЭЭЖИЗИ.

18 задача. Бу эрмектерди бичип, төвтой туюжер темдектерин бойыгар тургузыгар.

Задачаны Миша да Петя да Оймокчы да Кечеш те бодоп салдылар. Школдын' балдары тетрадь карандаш 'ла будук садып алдыгар. Книга чаазын карандаш ла чернила база перо юредюге керектю неме.

19 задача. Бу берилгенди кычырыгар да, де, до, дё, та, те, тё, то деп колбочыларды адыктагар, омор коштой турган сёслё кожо туруп дьат па? Башка туруп дьат па?

Клубта спектакль да, кино до, концерт те, ойындар да ёдюп дьат. Советтин' заводторында автомобильдер де, тракторлор до, аэропландар да, танктар да, паровозтор до буюп дьат. Урал да, Волга да, Терек те, Кура да Каспийский талайга кирип дьат.

Эрмекте бир канча баштачы сёстёрди тоолоп айдарда, да, до, дё, де, та, то, те, тё деп колбочылар сёстён' башка бичилер. Дье ол колбочылар колболып турган баштачызыла кожо запятойло бёлюнип турар.

20 задача. Бу берилген эрмектерди бичип турала, керектю темдектерин тургузып салыгар.

Ан'чы тайгада тийин' де элик те койон до атты. Колхозто арба да буудай да сула да аштар бар.

Мен шкодо кычырып та бичип те дьурап та дьадым. Бу дьерде карагай да кайын' да аспак та база тыт та ёзюп дьат. Бистин' ёзёк суубыста чараган да бел де чортон до бар.

БИСТИН' КОЛХОЗ.

Бистин' колхоз Кадын суунын' дьаказында туруп дьат. Омордо кыралар да одор до сад та база огород то бар. Огородто омор мындый овощтор отургызып дьат огурчын свекла капуста морковь согоно. Омордо колхозчылардын' уйлары аттары койлоры дьорюп дьат. Кезик колхозчылар балыктагылап дьат. Кадын суунын' балыктары бел чортон чараган кортон. Кажы ла колхозчы алдынан' мындый малду уй кой эчки онон' башка, база куштар да бар.

§ 6. БИР КАНЧА ДЬАРТАЧЫЛУ ЭРМЕКТЕР.

21 задача. Бу берилген эрмектерди кычырала, кажыла эрмекте канча дьартачы сёстён' болгонын айдып беригер.

1. Саста кызыл, сары, кёк чечектер бар.
2. Акта, кобыда, ла кырлан'да малдар дьорю.
3. Арапый бюгюн колхозто, клубта, база шкодо болды.

4. Мен базардан' сардбу да, согоно до кийим де, алдым.

5. Ойынчы бу кюн уюктап та, ойноп то, сууга кирип те турды.

Эрмекте дьян'ыс суракка каруун берип, баштачыга эмезе айдылганга колболу бир канча дьяртачы сестёр бар. Бичиир тужунда ол сестёр запятойло бёлюнип турар. Дье кажы бир дьяртачы сестёрдин' ортозында ла деп колбочы бар болгондо, запятой тургузылбас.

Эмезе учындагы сестин' алдында колбочы турза, ол тушта запятой тургуспас. Садта кёк лё сары чечектер бар.

Бу мындый укташ дьяртачы сестёрдё да, де, до, дё, та, то, те, тё деп колбочылар туратаны бар, оларды бичиир ээжизи, алдында баштачы сестёрлё колболу болуп турган аайынча болор. Садта кызыл да, сары, кёк тё чечектер бар.

22 задача. Бу эрмектерди бичип алала, дьян'ыс суракка каруу болуп турган дьяртачы сестёрди алдынан' таап, чийю тартып темдектегер.

Бис выставкага диаграммалар, плакаттар, дьуруктар, модельдер белетеп алдыбыс. Колхоз буудай ла арыш, база суланы кыра-лап божотты.

Балдар бойлорыла корзина, малта, кёнёк, азык алдылар.

Эрмектин' ичинде баштачызы ла айдылганынан' ёскё сестёри дьяртаачы болуп турган керегинде укташталып дьат.

Бичилер ээжизи алдындагы ок аайынча болуп артар учурлу.

§ 7. КОЛБОЛУ ЭРМЕК.

23 задача. Бу эки столбикте эрмектерди адьарып кёрюгер. Олордын' тюн'ейи-тюн'ей эмези незинде?

Колбо дьок эрмек.

1. Кече тюниле тын' дьяаш, дьяады. Тен'ери кюркюреди:
2. Мен газет экелдим. Улус кычырды.
3. Дьылу кюндер келди. Улус кыра ижине чыкты.
4. Ол уюктап дьаткан. Мен иштеп салгам.

Колболу эрмек.

1. Кече тюниле тын' дьяаш дьяап, тен'ери кюркюреди.
2. Мен газет экелеримде, улус кычырды.
3. Дьылу кюндер келерде, улус кыра ижине чыкты.
4. Ол уюктап дьатканда, мен иштеп салгам.

Эки эмезе онон' кёп алдынан' шююлте эрмектер бойы-бойыла колболыжып, бир куучын кеберлю шююлте бюдюрип турат. Андый эрмектерди колболу эрмек деп айдар. Колболып турган эрмектер бойлоры алдынан' баштачылу, айдылганду болуп турар. Колболу эрмектен' айрып алган кажыла юлю эрмеги бойы алдынан' эрмек болуп турар.

24 задача. Ёрё берилген кебер аайынча, бу тегин эрмектерди колболу эрмектер эдип колболыштырыгар.

Дьалгын дьалт этти. Тен'ери кюркюреди.
 Апрельдин' учы болгон. Агаш бюрленгелек болгон.
 Аттар дьедип келди. Бис атандыбыс.
 Дылу кюндер дьедип келди. Кёк ёсти.
 Нёкёрим балыктады. Мен мешке теердим.
 Кюс дьедип келди. Кюндер дьудады.
 Урок божоды. Балдар переменге чыкты.
 Иван урогын белетеген. Мен газет кычыргам.
 Тан' аткан. Кюн чыгып келди.
 Тюн кирди. Дьылдыстар койылды.

25 задача. Бу берилген колболу эрмектерди кёргюзю аайынча, ойто тегин эрмектер эдип кубултыгар.

Кёргюзю:

Тан' дьарып турарда, улус ишке барды.
 Тан' дьарыды, улус ишке барды.
 Мен ойноп дьадарымда, мени энем кычырды.
 Совет дьан' болордо, албатынын' дьадыны дьаранды.
 Мен дьаратта отурарымда, ол сууга эжинген.
 Ол ан'дап дьюргенче, мен чёлгё барып келетем.
 Ат отогончо, ямщик уюктап алды.

§ 8. БАШ ЭРМЕК ЛЕ КОШКОН ЭРМЕК.

26 задача. Бу столбиктерде турган эрмектерди кычырып, карарта базылган сёстөр не учурлу болуп турганын билип алыгар.

Дьартачы сёс.

1. Адам меге аэропланнын' бю-
дюзи керегинде куучында-
ды.
2. Коля оору учун школго кел-
беди.

Дартачы эрмек.

1. Аэропланнын' бюткен бю-
дюзин адам меге куучын-
дап берди.
2. Оору болгон керегинде, Ко-
ля школго келбеди.

Баш эрмекти дьартайчы эрмекти кошкон эрмек деп адалып дьат. Кошкон эрмек камаалажып дьартап турган эрмектин' тёс шююлтезин айдып турган эрмеги баш эрмек деп адалып дьат. Кошкон эрмек баш эрмектен' запятойло бёлюнип дьат.

Кошкон эрмек баш эрмекке: **болзо, дье, дезе, керегинде, учун** деп сёстөр ажыра биригип дьат:

Темдектезе: Кем иштебес болзо, ол дибес.

Мен кадык та болзом, дье чеберленип дьадым.

Мен иштеп таап дьадым, ол дезе дьалкурып дьат.

Ол келбеген керегинде, дьуун болбоды.

Иван меге дьартап бербеген учун, мен сенин' адресин'ди тап-
падым.

Колболып турган эки эрмектин' баштапкы эрмегинин' айдылганы; канайтса? канайткан?, канайдарда? канайып? канайдала? канайткажын! деп суракка каруу берип турар.

Темдектезе:

Анчылар атанза, мен оларды уздарым.
Ол доклад айткан, бис угуп отурганыбыс.
Адучы мылтыктан' адарда, мен чочый бердим.
Кече туюжине дьааш дьаап, тен'ери кюркюреди.
Мен, библиотекага барала, книга кычырдым.
Кар дьаап ийгежин, чанак дьолы чыга берер.

Кошкон эрмек баш эрмектин' ортозында турза, эки дья-
нынан' запятой турар. (Иван, Ойрот-Турага барала, дьянып
келди).

27 задача. Бу берилген колбо дьок эрмектерден' колболу эрмектер
бютсин деп ёскё эрмектер кожугар. Дьян'ы бюткен колболу эрмектердин'
токтой туюжетен темдектерин тургузып салыгар.

Керектю эрмектери:

Адам айылчыларды кюндюледи.
Бис ишке барарыбыс.
Мен бичикке юренер болдым.
Бис айылыбыска дьяндыбыс.
Бис айылга кирдибис.
Иженер айылда отурды.
Сен уюктап ал.
Кёп тийин' экелер.

28 задача. Эмди бу эрмектерди кычырыгар. Эрмекти кычырып тур-
ганыгарда, юнигер кайда дьябызап дьатканын адьарыгар.

Мен школго келип, бичикке юрендим.
Дьолло барып бис дьараш таш таптыбыс.
Сюзеген уйга сюстюреле, бистин' тайгыл качты.
Мен келгемде, балдар уюктап дьатты.
Дьян'ы картина келзе, мен оны барып кёрёрим.
Сен одын томурарын', ол малга ёлён—берзин.
Урок божогончо, сен тым отурарын'.
Юредючи келгежин, урок башталар.
Айылдап келген кижини, менин' карындажым болор.

Колболу эрмекти кычырганда кижинин' юни; онын' кажы
ла юлюзине дьябызап токтоп турар. Бичиир тушта оны за-
пятойло темдектеер.

§ 9. ЧИКЕ КУУЧЫН.

Ёскё кижинин' эрмектенип куучындаганын дьян'ыс та сё-
зин ёскёртпёй айдып турган эрмектерди, чике куучын деп
айдар. Кычырар тужунда, чике куучын юнинен' танылып дьат.
Чийер тужунда кавычкалар салар.

29 задача. Бу берилген эрмектерди кычырыгар. Эрмектердин' ичин-
деги чике куучынын чыгара бичип алыгар.

„Дьас келип дьат балдар“, деп юредючи айдып дьат.

„Клара, канча час болды“ деп энем сурады.

„Теерменге барып келдин' бе?“ деп бригадир сурады.

Автордын' сестери чике куучыннын' кийнине турза, онын' алдынан' запятой тургузар. Чике куучын десе, алдынан' да кийнинен' де кавычкала темдектелип турар. („Кем иштебесе ол курсак дьибес“, деп Ленин айткан).

30 задача. Бойыгар сананып, автордын' сезин кийинде эдип беш эрмек бюджетер.

Бу чике куучындарды кычырыгар, олардо автордын' сестери кайда туруп дьатканын айдып беригер.

Мамай, „Барып огородтын' ажын отургузар керек“, деп куучындады.

Мени, „Барып каналу ан'да“, деп адам дьакыган.

Сталин „Большевиктер бдительный болор учурлу“ деп айткан.

Чике куучын автордын' сестеринин' ортозында турза, онын' алдында ла кийинде запятой турар. Темдектезе: Мени, Ваня, сен менин' айылыма келип бар“, деп некерим кычырды:

31 задача. Чике куучын автордын' сестеринин' ортозында турган беш эрмек сананып алала, бичип алыгар.

32 задача. Бу эрмектерди кычырала, автордын' сестери кайда турганын адыктап керелё, айдып беригер.

Юредючи айдып дьат: „Балдар, урокты баштаар керек“.

РСФСР-дын' Конституциясында 1-кы статьяда мынайда айдылып дьат: „Российский Советский Социалистический Республика— ишмекчилердин' ле крестьяндардын' социалистический государствозы болуп дьат“.

Онон' 12-чи статьянын' айдып дьатканы: РСФСР-да труд ишке чыдаар кажы ла гражданиннин' кыйыш дьоктон' улурканып бюджетер кереги болуп, мындый ээжи аайынча бюджетер! Кем иштебей дьат, ол курсак дьибес.

РСФСР-да социализмнын' ээжизи бюджетер дьат: Кажы ла кижиден' онын' чыдалынча алар, кажы ла кижиге онын' иштеген ижинен' керё берер.

Автордын' сестери чике куучыннан' озо турза, олардын' кийинде эки точка турар. Темдектезе: Кегелёй ёбёгён дьортып келеле, мынайда айтты: „Мен бюджетер Онгудайда болдым“ деди.

33 задача. Автордын' сестери алдында турган эрмектер сананып бичигер.

Чике куучыннын' учында сурак эмесе кый темдек турза, автордын' сестеринин' алдында запятой турбас.

„Кем келип дьат?“ деп часовой сурады.

34 задача. Бу берилген эрмектерди бичип алала, чике куучынды кавычкала бёлюп, токтой тьожетен темдектерин тургузып салыгар.

Нёкёр Сталин айткан: „Эн' ле озо улусты баалу немеге бодоп турарына бистер юренип алар керек, кадрларды баалу немеге бодоп турарына, бистин' дьаба ончобыстын' керегибис; биске туза дьетиргедий таскаган ишчилердин' кажыларын да баалу немеге бодоп турар керек“.

Мен 100 салковойдын' заемына бичиттим деп колхозчы Улаачы айдала, Кыдрашты кычырып турум деди. Слер ишти дьакшы бю-дюрдигер бе деп колхозтын' председателинен' сурадым. Кызыл Че-рю эзендик болзын деп демонстранттар кыйыгырышты. Бис эртен ан'дап барарыбыс деп адазы уулдарына айтты. Сен эртен городко барарын' ба деп Санал айылдажынан' сурады. Эртен тетрадыгар-ды экелигер деп юредючи юренчиктерге айтты. Эртен ишти 6 ча-ста баштайла, тал тюшке дьетпей, ашты чек дьууп салар керек деп бригадир айтты.

35 задача. Автордын' сёзи алдында турган чике куучынду эки эрмек бичип алыгар.

Автордын' сёстёри учында турган эки эрмек бичип алыгар.

Автордын' сёзи чике куучыннын' ортозында турган эрмек бичип алала, ол эрмектердин' токтой тюшкен темдектерин тургузып салыгар.

§ 10. ТООЛОР АДЫ.

36 задача. Бу статьяны бичип алыгар. Неле неменин' тоозын, эмезе порядогын кёргюзип турган сёстёрди, алдынан' чийю тартып алыгар.

Бир мун' тогус дьус он дьетти дьылда, дьан'ды колкючиледьа-ткандар колго алып турар тужунда, кандый ла дьеежё ончозы юрелип, чачылып калган болгон. Дье ол андый юрелип чачылып калган хозяйствоны, эмди дьарандырып, тын'ыдып алдыбыс. Бу керегинде нёкёр Сталин, бир мун' тогус дьус одус алты дьылда, ноябрьдын' дьирме беш кюнине, Бастыра Союзтын' Советтеринин' VIII-чи Чрезвычайный С'ездинде, дьурт хозяйство керегинде мынайда айтканы бар:

„... Эмди колхозтордын' колында беш миллион дьети дьус мун' ат кючтю юч дьус он алты мун' тракторлор бар, совхоз-торло дьаба бодозо, дьети миллион беш дьус сегизен мун' ат кючтю тёрт дьус мун'нан' артык тракторлор барын темдекте-беске дьарабас“,

Кандый — ла неменин' тоозын, эмезе олардын' порядогын айдып турган сёстёрди тоолор ады деп айдар. Турган тоо-нын' кёбин азын кёргюзер тоолор ады: бир, эки, юч, онон' до ары болор. Олардын' сурагы канча? деп болор. Ээчий тоо-лор адынын' сурагы канчазы? деп болор.

37 задача. Турган тоозын кёргюзер тоолор аттарды банайта бичийте-нин кёрюп алыгар. Оларды бичип алыгар.

Бир	Он бир	Одус
Эки	Он эки	Тёртён
Юч	Он юч	Бежен
Тёрт	Он тёрт	Алтан
Беш	Он беш	Дьетен
Алты	Он алты	Сегизен
Дьети	Он дьети	Тогузон
Сегис	Он сегис	Дьюс
Тогус	Он тогус	Эки дьюс
Он	Дьирме	Юч дьюс
	Мун'	
	Эки дьюс миллион	
	Юч дьюс миллиард.	

38 задача. Бу турган тоолор адынын' кубулган примерди кёрюп ала-ла, эки, юч, он деп турган тоозын кёргюзип турган тоолор адын кубултып, кубулткыш кожултазын дефис ажыра бичигер.

Т.	не?	бир	тёрт	алты
Э.	ненин'?	бирдин'	тёрттин'	алтынын'
Б.	неге?	бирге	тёрткё	алтыга
К.	нени?	бирди	тёртти	алтыны
Дь.	неде?	бирде	тёрттё	алтыда
Ч.	неден'?	бирден'	тёрттён'	алтыдан'

Турган тоозын кёргюзер тоолор ады кубулткыштарга кубулып турар. Олор бойлорынын' кубулары аайынча база адалгыш сестёр чилеп, юч дьол кубуларына бёлюнип дьат. Юнгюр туюкка токтогоны баштапкы дьол кубуларына, тунгак туюк табышка токтогоны экинчи, юндю табышка токтогоны ючинчи дьолло кубуларына кирип дьат.

39 задача. Эмди бу берилген примерди бичип алала, тоо ады адалгышла кожо туруп кубулганда кубулткыш кожултазын адыктагар.

Т.	кем	беш киж
Э.	кемнин'?	беш кижинин'
Б.	кемге?	беш кижиге
К.	кемди?	беш кижини
Дь.	кемде?	беш кижиде
Ч.	кемнен'?	беш кижиден'

Тоо ады адалгышла кожо туруп кубулганда кубулткыш кожултаны алынбайтан.

40 задача. Бу сурактарды бичип алыгар, сурактарга дьеткил карууларын берип тоолор адын сёслё бичип алыгар.

Бир дьылда канча ай? Бир айда канча кюн? Бир суткада канча час? Бир часта канча минут? Бир минутада канча секунд? Бу бичикте канча страница бар? Слердин' класста канча юренчиктер бар?

Слердин' школдо канча бала юренип дьат? Слердин' колхозто канча член киж

41 задача. Эрмектерди бичиир тужунда, тоолор адын сёслё бичигер.

БИСТИН' ШКОЛ.

Бистин' школдо 4 класс. Баштапкы класста 44 кижн юренип дьат, экинчизинде — 39 кижн, ючинчизинде — 36 кижн, тёртинчизинде — 36 кижн, бастыра школдо 154 кижн. Бистин' класста 25 уул бала, 14 кыс бала. Класста 21 бала пионерлер. Мергендючилер бисте 27 кижн. Юредюде сон'доп турган балдар 2. Кюнюн'ле бистин' 4 — 5 уроктон' болуп дьат. Кажы ла уроктордын' узагы 45 минут. Кичинек перемендердин' узагы — 10 минут. Дьаан переменнин' узагы — 30 минут.

42 задача. Бу берилген эрмектерди бичип алала, кандый тоо ады кандый кубулткыштын' кожултазын алынганын айдып беригер.

Бештин' ючин алып ийзе, эки артар.
Онго сегисти кошсо, он сегис болор.
Бешти ючке кёптётсё, он беш болор.
Дьюстен' онды айрыза, тогузон артар.

Турган тоозын кёргюзип турган тоо ады арифметический счет тужунда кубулткыш кожултазын алынып турар.

43 задача. Бу берилген тоолор адын кубулткыштарга кубултыгар. Онон' кожулталары кажы тоо адында турганын айдып беригер.

Он бир, дьирме беш, одус алты.

Колболу тоолор адын кубултар тужунда, олардын' калганчы учы кубулар. **Дьюс он деп сёстин' учы кубулар.** Он алты деп тоо адында алтынын' учы кубулар.

44 задача. Бу берилген тоолор адын кычырала, турган тоо адына кандый кожулта кожулганын айдыгар. Онон' оны бичип, кожултазын дефис ажыра бёлюгер.

Биринчи, экинчи, ючинчи, тёртинчи, алтынчы, онынчы, одузынчы, мун'ынчы.

Турган тоозын кёргюзип турган тоолор адына **нчы, нчи, ынчи, инчи** деп кожулталар кошкондо, ээчий тоозын кёргюзер тоолор ады бюдюп дьат. Бастыра тоолордын' дьан'ыс ла дьирме деген тоо адына **зинчи** деп кожулта кожулар.

45. Задача. Бу берилип турган тоозын кёргюзип турган тоолор адын, ээчий тоо ады эдип кубултыгар.

бир, эки, юч, тёрт, беш, алты, дьети, сегис, тогус, он, он бир, он эки, он юч, он тёрт, он беш, он алты, он дьети, он сегис, он тогус, дьирме, дьюс дьирме.

Турган тоозын кёргюзип турган тоолор ады туюк табышка токтогон болзо, ээчий тоого кёчёр кожултазы **ынчы, инчи** болор (**алтынчы ючинчи**).

Турган тоолор ады юндю табышка токтогон болзо, ээчий тоого кёчёр кожултазы **нчы, нчи** болор (**алтынчы, дьетинчи**).

Ээчий тоолор ады кубулткыштарга ючинчи дьол аайынча кубулар.

46 задача. Бу берилген эрмектерде ээчий тоолор адын бичигер. Точкалардын' ордына керектү кожулталарын бичип алыгар.

Мен бир мун' тогус дьус дьирме бир дьылда чык-кам. Менин' карындажым школдо юч дьыл юренип дьат. Колхозчылар беш дьылдыктын' эки дьылында чыгарган заемна бичиттилер. Партиянын' он дьети дьуунында эки бешдьылдыктын' планын дьептөгөн. Бистин' карган ёбөгөнбиске дьетен төрт дажы барып дьат. Бир мун' тогус дьус он дьети дьылда ишмекчи ле крестьяндар башкаруны бой-ынын' колына алдылар.

§ 11. КУБУЛБАСТАР.

47 задача. Бу эрмектерди кычырала, карарта базылган сестерин чыгара бичип алыгар. Онон' одорго одоштой келижер сурактарын бичигер.

1. Балык тюрген кептөп дьат.
2. Юренчиктер школго эртен тура бардылар,
3. Бистин' Адучы орустап дьякшы билер.
4. Колкючиледьаткандар озо коомой дьаткан.
5. Сен айылын'а дьян, мен удабай келерим.
6. Бистин' дьяныбыста сюркей дьяан агаш бар.
7. Машина аттан' чик дьок тюрген барып дьат.
8. Бистин' класста дьякшы юренип дьаткан балдар бар.
9. Коомой до юренип дьаткан балдар бар.

48 задача. Бая бир камаалажып турачы темдектөп салган кубулба-старды ол глаголдорго дьаба бичип алыгар.

ПРОГУЛКА.

Кече бис дьептөштибис, эртен керектү ле немени алала, дьен' илчек барарыбыс. Эртен тура бис атандыбыс. Он' дьяныбыста агаш карарып турды, алдыбыста суу дьялтырап турды, анда-мында иштенип турган колхозчылар кёрюнип турды. Бис ол суу дьяар уландыбыс. Тургузала ого чомунар деп чурай бердибис. Кыйыгы-табыш дьян'ыланды. Суу чачылып турды, балдар сюгюнижип, каткырышкылап турдылар. Кюн сюркей изидип турды. Бис кенетийин ле дьякшы болгон кеберлю, бойыбысты сананып турдыбыс.

КУБУЛБАСТАРДЫ ЧИКЕ БИЧИИР ЭЭЖИЗИ.

1. сол дьяны	сюркей	дьянында	акыр
2. он' дьяны	эртен	онон'	орустап
3. кенетийин	алтайлап	озо	немецтөп
4. алтайлап	кайдар	алдында	кийнинен'
5. баяла	качанда	арга-дьокко	алдынан'
6. чике	кайдан'	айдарда	дьянынча
7. дьялтанбай	такып	кожо	дьуугында
8. каа-дьяа	арайла	тюрген	дьуугынча
9. тургузала	кезикте	удабай	ыраагынан'
10. чюрче	озогыда		

49 задача. Ёреги справкадан' 7 — 10 кубулбастар талдап алыгар, оларды юч столбикке, юч суракка келиштирип бичигер.

Качан? Кайда? Канайып?

50 задача. Удура билдирлю эдип бу кубулбастарды келиштирин бичип алыгар.

Коомой-дакшы

Кышкыдагы чылап

Юстюнен'

Юстинде

Он' дьянында

Ыраак

Кийнинен'

Ырзагында - Дьуугында

Алдынан' Ачу

Учуралга Он'ой

Кёп

Кийнинен' Тюрген

Тайыс Каа-дьяа

Тын'ыда Уур

51 задача. Бу берилген кубулбастарды бойыгар тапкан эрмектерге кожугар.

Эртен тура, тюрген, дьякшы, кийнинде, ырагында, юстюнде-аргадьокто, кенейтийин, эртен, алтайлап сюрекей.

Тем дектеге жин: Эртен тура сюрекей дьяан дьяаш дьяады.

Эрмектин' ичинде канайда? кайда? качан? ненин'? деп сурактарга каруу болуп, кандый неменин' кеберин, дьартап турган сёстёрди кубулбастар деп айдар.

52 задача. Бу баштапкы бёлюктеги эрмектерди кычырыгар. Онон' экинчи бёлюктеги эрмектерди кычырыгар. Кандый? деп суракка каруу болуп турган сёстёр эрмектин' кандый юлюзинин' алдында туруп дьат.

1. Дьякшы кюн болды.

Тюрген элчи келди.

Бийик агаш туру.

Дьябыс тура туру.

2. Кюн дьякшы болды.

Элчи тюрген келди.

Сен онон' бийик чык.

Сен ол кижиден' дьябыс отур.

Кезик кубулбастар бюткен адыла тюн'ей болуп дьат. Тем-дектезе: тюрген, дьякшы, дьяраш, сюрекей, бийик, дьябыс.

Кубулбастарды эрмектин' ичинде бюткен аттардан' ылгаштырары мындый: бюткен ады кёп сабазында адалгыштын' алдында турар, кубулбастар дезде глаголдын' алдында турар.

Тем дектезе: Бу тюрген дьорукту ат.

Бу кижитюрген келди.

§ 12. СОЛУМАЛАР.

53 задача. Кандый дьюзюндердин' солумаларын слер билеригер, тоолоп айдып беригер. Оларды тетрадыгарга бичип, кубулгазындап беригер.

54 задача. Бу берилген эрмектерди бичип алыгар, солумаларын чийю тартып темдектеп салыгар, юстине олардын' кажы дьюзюнде турганын база темдектегер.

Мен кече сени узак сакидым. Бис 4-чи классла договор тургузып, эмди ололо мёрёйлёжёрибис. Бу пакетти Аймакка апарып берзин дёп, сюрекей сурап турум. Юредюлю дьылды юренчиктер

дыакшы божотты. Эмди олоор амыраар. Эртең экскурсия эди бисти музейге апарар. Колхозтын' председатели сени мынан' бедиреген.

Эрмектин' ичинде адалгыштын' ордына турар сёсти **солума** деп айдар.

§ 13. МЕНЗИЛЮ СОЛУМАЛАР.

Дьюзюндю солумалардан' ёскё мензинген солумалар бар. Олоор неменин' мензинерин дьартап дьат.

Мензилю солумалар.

Дьян'ыс тоо. Кёп тоо.

1.	Дьюзюн.	Менин'	Бистин'
2.	"	Сенин'	Слердин'
3.	"	Онын'	Олоордын'

Мензинген солумалар эрмекте адалгыштарга барып камаалажып, олоордын' алдына туруп, бойлоры кубулткыштар ажыра кубулбайтандар.

Дье солумалар камаалажып турган адалгыштарына кубулткыштардын' кожулталарынын' алдына дьюзюндердин' кожултазы барып кожулып дьат.

55 задача. Кёчюрип бичип алала, мензилю солумалардын' кожултазынын' алдынан' чийе тартып темдектегер.

Иван курсакты ичип мен'деерде, онын' сагыжында некёрлёр сакубай тургандый болды. „Сен барзан' анда комудалын'ды угус“, деп энези уулын дьякып турды. Алдырбас деп Иван энезин саркатпаска айдып отурды. Иван алдында унчукпас кижиди каракюрен' чырайы дьаркындалып турды. Ерё туруп бёрюгин кийди, курын курчанып эжиктен' чыкты. Энези уулынын' кийнинен' чыгып, эчий кородоп, тумчугы ачып, узадып, турды.

Баштапкы дьюзюнде дьян'ыс тоодо мындый кожулталар болор — **м, ым, им.**

2-чи дьюзюнде „дьян'ыс“ тоодо — **н' ын' ин'**

3-чи „ „ „ — **ы, и, зы, зи.**

Баштапкы дьюзюн кёп тоодо — **быс.**

2-чи дьюз. кёп тоодо — **гар.**

3-чи „ „ „ — **ы.**

Темдектегежин: 1. Эңчилечи кубулткышта: Менин' аданнын'.

2. Беречи кубулткышта: Менин' карындажыма.

3. Кёстёчи кубулткышта: Слердин' карындажыгардын'.

4. Дьерлечи кубулткышта: Сенин' уулын'да.

5. Чыгытту кубулткышта: Сенин' дьяан-энен'нен'.

56 задача. Тунгак табышка токтогон адалгыштарда, качан олорго дьюзюннин' кожултазы кожуларда, олар канайта кубулып турганын ады-этагар.

Ат. Менин' адым.
 Баш. Менин' бажым.
 Каш. Менин' кажым.

Адалгыш сестин' токтогоны тунгак табыш бололо, солуманын' дьюзюн кожултазы кожула берзе, адалгыштын' тэзэгезинин' учындагы тунгак туюк табыш, дьарт болуп калар.

ДЬАН'ЫС ТОО.

1. Тёс ады	менин'	колым
2. Энчилечи	менин'	колымнын'
3. Беречи	менин'	колымга
4. Кёстёчи	менин'	колымды
5. Дьерлечи	менин'	колымда
6. Чыгытту	менин'	колымнан'

1. Т.	онын'	колы	сенин'	колын'
2. Э.	онын'	колынын'	сенин'	колын'нын'
3. Б.	онын'	колынга	сенин'	колын'га
4. К.	онын'	колын	сенин'	колын'ды
5. Дь.	онын'	колында	сенин'	колын'да
6. Ч.	онын'	колынан'	сенин'	колын'нан'

КЁП ТООДО.

1. Тёс ады.	бистин'	колыбыс
2. Энчилечи.	бистин'	колыбыстын'
3. Беречи.	бистин'	колыбыска
4. Кёстёчи.	бистин'	колыбысты
5. Дьерлечи.	бистин'	колыбыста
6. Чыгытту.	бистин'	колыбыстан'

1. Т.	слердин'	колыгар	олордын'	колы
2. Э.	слердин'	колыгардын'	олордын'	колынан'
3. Б.	слердин'	колыгарга	олордын'	колына
4. К.	слердин'	колыгарды	олордын'	колын
5. Дь.	слердин'	колыгарда	олордын'	колында
6. Ч.	слердин'	колыгардан'	олордын'	колынан'

57 задача. Бу берилген статьяны чыгара бичип алыгар: Юч точканын' ордына керектю кожулталарын тургузыгар.

ПИСЬМО.

Эркелю Кюндюш!

Эртен бис юредю божоп дьат. Мен, база мен карындажым юредюди дьакшы ётти Колхозыбыска барарыбыс. Анда мен бой кичинек сыйынымды кёрёрим. Дьайгыда мен амыраарым, онын' кийнинде колхозко иштеерим.

Бис юредючибис, класста, огородтын' ажын
кажы тушта отургузарга келижерин куучындады. Мен мыны
бойы энеме база бис колхозчыларга куучын-
даарым. Мен сеге сюреле бичик чийерим. Сен письмоло-
рын'ды сакырым. Бой адан'а эзен айт. Сен
колын'ды бек тудуп турум.

Сен нёк Сагалов.

§ 14. АДАЛГЫШ.

58 задача. а) Адалгыш деп нени айдатаң? Сананып таап алыгар. Бу
куучынды бичип алыгар. Адалгыштарын алдынан' чийю тартып темдектегер.

Д Ъ А С.

Тюн кыскарып турды.
Кюннин' кюнге тюш узаар болды.

Кюннин' чогы кожулып турды.
Кюнет дьерлер кайылар болды.

Дьолдын' кары кайыла берди,
Дьон аш саларына белетенди.

Баарчык ёс дьерим деди,
Бачымдап биске учуп келди.

Балдар эткен уяга кирди,
Базарга деп, дьымыртка салды.

Ай канатту кучыяктар,
Алтайыбыс деп дьанып турды.

Кере тюжюн кучыяктар,
Кеен дьас дежип кожон'доп турды.

59 задача. Адалгыштардын' канайып кубулып турганын эске алыны-
гар. Олор канча дьолго бёлюнип кубулып дьат, айдып беригер. Кубулткыш-
тары канча, кандый кубулткыштар? Онон' бичип алыгар.

60 задача. Бу куучыннан' эн'озо баштапкы дьолло кубулар адалгыш-
тарды чыгара бичип алыгар. Онон' экинчи дьолло кубуларын чыгара бичип
алыгар. Сран'ай учында ючинчи дьолло кубуларын чыгара бичип алыгар.

Дьеринде элбек ртутьту, темир рудалу база адыкту кёп куу-
лы дьёёжёлю Катанду, Онгудай, Чуйды сындай дьерлерде иш
кёнюксе, промышленный райондордын' бирюзи болор. Анчадала
дьайым ёзюмди кёрюнер райондор Кош-Агаш, Кёксуу-Оозы, Онгу-
дай, Кан-Оозы болуп дьат. Дьюрген экспедициянын' бодоп кёрё-
риле болзо, дьан'ыс Чибиттин' дьеринен' казып алар куулы 1,5
миллион тоннага бодолып дьат. Онон' ёскё база куулылу дьерлер:
Кызыл-Шын'нын' дьуугында, Ирбистюде, Таркатуда база онон' до
ёскё дьерлерде бар болуп дьат. Бу дьёёжёни промышленность ту-
дуп иштеерине арга бергедий энергетический дьанынан' дьаан
(суунын') кючи бар болуп дьат.

Дан'ыс Кадын суузынын' энергиязы 6,5 миллион киловаттан' артык кюч берер. Бу райондо онон' до ёскё казып алар дьёёжё кёп деп айдар керек: нефть, кырдын' хрустали, асбест база онон' до ёскёлёри бар болуп дьат. Область ичинде асбест кёп дьерде бар болгон керегинде, темир дьолдон' ыраакта болгон болзо, асбестти революциядан' озогы дьылдарда иштеп турган болгон. Асбестю дьерлер Чуйда, Алтын-Кёлдё, Кёк-Сууда, Сугашта онон' до ёскё дьерлерде дьолыгып дьат. Асбест элбек болуп, онын' качествазы дьакшы болуп турганда, бу дьёёжёни кыялта дьогынан' промышленность тудуп иштеер керектю болуп дьат.

61 задача. Бойыгар сананып куучын бичигер. Анда алты эрмек болзын. „Пионер“ деп адалгыш бастыра кубулткыштарда турзын.

62 задача. Бу темён берилген примерде **ат, эт** деп адалгыштарга кандый дюзюн кожултазы кожулганын кёрюп, сагышка алыныгар.

1	дюзюн	ад- ЫМ	эд- ИМ
2	„	ады- н'	ед- ин'
3	„	ад- ы	эд- и

Адалгыштар тунгак табышка токтогон бололо, юндю табыжы дьымжак болзо, дьюзюннин' кожултазы, **им, ин', и** болор. Темдектезе: кёлим, кёлин', кёли. Адалгыш сёстин' юндю табыжы кату болзо, кожулталары **ым, ын', ы**, болор. Темдектезе: малым, малын', малы.

63 задача. Бу берилип дьаткан адалгыштарды дьюзюндерге кубултыгар. Онон' дьюзюн кожулталарын алдынан' чийю тартып темдектегер.

Эчки, тёё, кёжёгё.

Толоно, тобого, кыра.

64 задача. Бу берилген эрмектерди кычырала, адалгыш сёстёрин чыгара бичип алыгар. Онон' кожулган кожулталарын чийюле темдектегер.

1. Менин' книгам, сенин' партан' да дьадыры.
2. Сенин' айылын' мынан' ыраак па?
3. Онын' айылы бистин' дьаныбыста туру.
4. Бистин' адыбыс сюреем бёкё ат.
5. Слердин' колхозыгар сюреем кёрюмдьилю иштеп дьат.
6. Олордын' ижи чон' бютти.

Адалгыш сёстёр эрмектин' ичинде сёстёрлё колболып, дьан'ыс та тоонын', кёп тё тоонын' дьюзюн кожулталары кожулып турар.

Бу мындый дьюзюн кожулталаркожулган адалгыштар кубулткыштарга да кубулып турар.

65 задача. Бу темён кёлим, кёлин' кёли деп адалгыштын' кубулткыш кожулталарын адыктап кёрюп алыгар.

	1 дь.	2 дь.	3 дь.
Т.	кёлим	кёлин'	кёли
Э.	кёлимнин'	кёлин'нин'	кёлинин'
Б.	кёлимге	кёлин'ге	кёлине

К.	кѣлимди	кѣлин'ди	кѣлин'
Дь.	кѣлимде	кѣлин'де	кѣлинде
Ч.	кѣлимнен'	кѣлин'нен'	кѣлинен'

Дьан'ыс тоо дьюзюннин' кожултазы кожулган адалгыштар кубулткыштарга кубулганда, кубулткыш кожулталары юн'гюр туюкка токтогон адалгыштардын' кубулткыш кожултазына тюн'ей болор. Дьан'ыс ючинчи дьюзюнинде беречи кубулткыштын' кожултазы **на, не;** кѣстѣчи кубулткыштын' кожултазы дьерлечи кубулткыштын' кожултазы **нда, нде,** болор.

66 задача. Бу берилип дьаткан дьюзюн кожултазы кожулган адалгыштарды кубулткыштарга кубултыгар. Онон' тѣзѣгѣзинин' ле кожултазынан' юндюлери кандый эмтир айдып беригер.

Текем, текен', текези.

Малым, малын', малы.

Дьюзюн кожулта кожулган адалгыштардын' юндю табыжы кату болзо, кубулткыш кожултазынын' юндю табыжы кату болор, юндю табыжы дьымжак болзо, кожултазынын' юндю табыжы дьымжак болор.

67 задача. Бу юч дьюзюнде берилген адалгыштардын' кожулталарын, канча, кандый кожулта кожулганын адыктап кѣрюп алыгар.

1 дюзюн	стол-ы-быс	ээр-и-бис	теке-бис
2 "	стол-ы-гар	ээр-и-гер	теке-гер
3 "	стол-ы	ээр-и	теке-зи

Адалгыштарда кѣп тѣ тоолу дьюзюннин' кожулталары кожулар, олар кубулткыштарга база кубулып турар. Сѣстин' тѣзѣгѣзинин' ле 2-чи дьюзюннин' ортозында бириктирер **ы** эме **и** турар.

68 задача. Бу берилген кѣп тоо дьюзюннин' кожултазы кожулган адалгыштарды кубултыгар. Онон' кожулталарын кѣргюзю аайынча дефисле бѣлюп алыгар.

1. Кайын'ыбыс, кайын'ыгар, кайын'ы.
2. Белибис, белигер, бели.
3. Турабыс, турагар, туразы.

69 задача. Бу берилген адалгыштарды кѣп тоолу юч дьюзюннин' кожултазын кожуп бичигер.

Ада, таан, кѣнѣк.

§ 15. ЭРЕН'ИСТЕР.

Кандый бир эдилге бюдюп дьатканын, бюдюп калганын дьартап, адалгыштын' алдында турган глаголдорды эрен'истер деп айдар.

70 задача. Бу эрмектерди кычырала, карарта базылан глаголдорды чыгара бичип алала, кожулталарын айдып беригер.

Куучын айткан кижн келдн. Кёргён кижн айдып дьат. Барган кижн дьанды. Мылтык аткан кижн базып келдн. Бичик экелген кижн дьана бердн.

Куучын айдып дьаткан кижн меге таныш. Бу бичикти кычырган кижн, оны дьарадар.

Дьакылта кеберлю глагол сёс, юндю эмезе юнгюр туюкка токтогон болзо, эрен'истердин' кожултазы „г“ туюктан' башталып ган, ген, гон, гён, болор. Темдектезе: бар-ган, келген, ойно-гон, кёр-гён.

Дьакылта кеберлю глагол тунгак туюкка токтогон болзо, эрен'истердин' кожултазы туюк „к“ табыштан' башталып кан, кен, кон, кён болор. Темдектезе: ат-кан, ёт-кён, оот-кон, ёт-кён. „К“ туюкка токтогон дьакылта кеберлю глаголдорго „к“ экилене берер. Темдектезе: уккан, аккан.

71 задача. Бу төмөн берилп дьаткан эки бёлюктеги эрмектердин' эрен'истери кандый ёйди дьартап турганын айдып беригер.

1. Дьолугышкан кижн келдн.

Иштеген кижн алдырышпас.

Ан'дап атанган кижн келбедн.

Доклад айткан кижнни кёргём.

Мёрёйлёшкён кижнм келбедн.

2. Келип дьаткан кижн меге таныш.

Бу мёрёйлёжип турган кижн болуп дьат.

Бу ёдюп дьаткан ёй сюреем учурлу ёй.

Бичик кычырып турган уул городтон' келген.

Сёс айдып турган кижн менин' нёкёрим.

72 задача. Куучынды кычырала, юч точканын' ордына эрен'ис кожулталардын' баш буквазын тургузыгар.

Станцияга дьетире эки ле километр арт ан. Суу дьаказында, черюни тургузарына эптю ак дьалан' дьайылып кал ан дьатты. Дьолды билетен улустардын' айт аныла болзо, Чамалдан' бери бу мындый эптю токтогодый ак дьер дьок болуп тур . . . аны дьарт билдирдн.

Тургузала кечю агаштар кечире ташап, ончозы ол дьанына тюрген кечип чик аны кайкамчыкту болды. Ол дьанына суунын' дьарадына чык ан ла кийнинде сагыш дьарый бердн. Эмди черю сууда эмес, эмди олор бойынын' дьюрюмин тегин бербестер! Мылтык дьепселдн чок он кийнинде, аттарды аткарып сал ан. Командирлер частьтарын стройго тургузып салдылар. Кажы ла талалары дьаар разведчиктер дьорттылар. Дьюрексип тур аны дьоголып тур ан. Кажы ла керек кайкамчыкту тюрген бюдюп тур ан. Керектин' онойып тюрген ёдюп алар керегин, черючилердин' кажызы ла билп тур ан.

Фурманов.

§ 16. УЛАНТЫЛАР.

73 задача. Бу берилген эрмектерди кычырала, темдектеген сестёрди чыгара бичип алала, олар алдынан' кандый бар керектин' учурып айдып дьат па, адьарыгар.

Мен школ дьаар барып дьдым.

Бистин' колхоз укту кучаларына юзери база 21 укту куча алды.

Ойрот область тезёлгёнинен' бери канча дьыл ётти?

Балыкчы балыктап барган сайын чарагандар экелет.

Малдар кырдын' ары дьанында дьюрю.

Улачы тён'ди ажыра ман'татты.

Дьоннын' дьёёжёзи учун туружар керек.

Бис эрмекте дьаантайын бойлоры алдынан' учуры дьок сестёр айдадыбыс. Ол сестёрди эрмектин' учур кеберин кубуларга айдадыбыс.

Темдектезе: дьаар, юзери, бери, сайын, озо, башка, ёскё ары. учун, керегинде, ажыра, чылап, чилеп. Бу мындый сестёрди **улантылар** деп айдар. Бу улантылар алдынан' башка бичилер учурлу.

74 задача. Бу эрмектерди кёчюрип бичип алыгар. Онон' уланты сестёрин таап алдынан' чийю тартып темдектегер.

1. Бистин' дьадыныбыс дьылдын' сайын там дьаранып ён'жюп турган керегинде, кижип узак дьылдарга дьюрегге кююни бар.

2. Ёскё капиталистический ороондордо колкючиледьаткандар эмдиге уур дьадын дьюрюмиле дьадып, дье бойлорынын' дьайым дьюрюми учун ёштулериле тартыжып дьат. Олар база бис чилеп совет дьан' тургузып аларга кичееп дьадылар.

3. Юредю ажыра малдын' угын дьарандырып аларыбыс.

4. Клуб дьаар барып дьаткан Иван ла Павелге юзери Василий ле Николай кожулды.

5. Кырдын'ары дьанында кедьим чилеп дьайылган чёл бар.

6. Коля Васядан' чик дьок озо барала, оны бери кел деп кычырып алды.

75 задача. Бу эрмектерди кычырып, темдектеген сестёрин чыгара бичип алала, улантызын темдектегер.

1) Докладты айдып божогончо, сен угуп отур. 2) Бистин' башчыбыс келгенче сакып ал. 3) Бистин' ийтин' дьааны койчо. 4) Дьюрекче айыл туру, дьюлюнче ыш чёйилип дьат.

Ёрё айдылган улантылардан' башка ча, чо, че, чё деп улантылар болор. Олорды качанда болзо, сёслё кожо бичиир.

Темдектезе, обогочо, алаканча, кедьимче, ёркёчё.

76 задача. Эмди бойыгар сананып таап, кажы ла улантыга бир эрмектен' бичигер.

§ 17. КОЛБОЧЫ.

Колбочы дегени, сёсти сёслё колбоштырып, сёсти сёслё тен' дештирип, эрмекти эрмекле колбоп турар, куучын эрмектин' юлюзи болуп дьат.

77 задача. Бу эрмектерди кёчүрип бичип алала, кандый сёс сёстёрди колбоп, колбочы болуп турганын айдып беригер.

1. Кырда койлор ло эчкилер дьорюп дьат.
2. Тетрадь ла карандаш садып ал.
3. СССР-дын' колкючиледьаткандары ла капиталистический ороондордын' колкючиледьаткандары дьан'ыс карындаштый нак.
4. Мёш лё карагай кюйгур агаштар.
5. СССР-дын' ишмекчилери ле крестьяндары дьан'ыс план бюдюрюп дьат.
6. Бис сууга эжинерибис, эмезе кемелю дьюзерибис.
7. Кооперативке Иван, Петр база Коля бардылар.

Эрмектин' ичинде сёсти сёслё колбоштырар; ла, ло, ле лё, база, эмезе деп улантылар болор.

Бу, ла ло, ле, лё деген колбочылар ээжи аайынча, онын' алдындагы колболып турган сёзинде кандый юндю табыш бар, андый юндю уланты турар.

Тем дектезе: ат ла, уй, кой ло эчки, тёё лё сарлык, чиби ле карагай.

78 задача. Бу берилген эрмектерди бичип алала, оной анда кандый сёстёр колбочынын' ордына туруп дьат, айдып беригер.

1. Кырда тюкюлер де бёрюлер де бар.
2. Бистин' дьерде кайын' да карагай да бар.
3. Бисте школ до кино до бар.
4. Кышкыда ёркё дё аю да ичегенинде дьадып дьат.
5. Бистин' дьерде тийин' - кат та борон'от то бар.
6. Кюртюк те ёртёк тё куш.

Эрмектин' ичинде сёсти сёслё колбоп тоолой айдар тужунда колбоштырарына да, до, де, дё, та, то, те, тё деп колбочылар кирип дьат. Олор база сёстён' башка бичилип дьат.

79 задача. Бу куучынды кычырала, улантыларла колболып турган сёстёрди улантызыла катай чыгара бичип алыгар.

. . . СССР-дын' дьан'ы Конституциязынын' проектнин' ан'ылузы неде деп айткажын, ого активный, эмезе пассивный граждандар дьок, ого бастыра граждандар активный, ол эр улус ла юй улустын' ортозында башка правоны билбей дьат, „оседлый“ ла „кёчкюн дьурттардын“ дьёёжёлё ле дьёёжёзи дьогынан', образованный ла образованный эместердин' ортозында башказын, ол дьок эдип дьат. Ого, бастыра граждандар бойларынын' правозында тюн'ей болуп дьат. Онын' алкы-дьёёжёзи де эмес, национальный угы тёзи де эмес, эр де кижы, юй де кижы болгонынан' эмес, онын' служебный керегинин' аайынан' эмес, дье кажы ла гражда-

ниннин' акту бойынын' билгири, акту бойынын' труды, онын' дьондогы аайын ан'ылап дьат.

Калганчызында, дьан'ы Конституциянын' проектнин' база бир баш ан'ылуузы. Буржуазный конституциялар граждандардын' формальный праволоры керегинде бичип, ого токтоп дьат. Ол праволорды дьюрюмге ёткюрерге кандый эп-аргазын табарга, онын' дьолын табарга кичебей дьат. Граждандар тен' праволу деп айдыжып дьат, дье ээзи ле ишмекчилердин' ортозында, помещик ле крестьяндардын' ортозында тен' болбозын ундуп дьадылар, баштапкыларында байлык дьеёжё, дьондо политический кюч бар, экинчилеринде дезде — баштапкызы да экинчизи де дьок. Баштапкылары кижичин дьиип турарда, экинчилери кючин дьидирип тургандар. Эмезе онон' ары: сёс айдарына, дьуун дьуурына, печатька дьайым керегинде айдып дьадылар, дье ол дьайымдар бойында, дьуун ёткюрерине дьарагадый туралар, дьакшы типографиялар, дьеткилинче чаазын база онон' до ёскёлёри дьок тужунда, ишмекчи класска кей сёс боло беретенин ундуп дьадылар.

И. В. Сталин. ССР Союзынын' Конституциязынын' проекти керегинде докладынан'.

§ 18. СЁСТЁН' СЁС БЮДЕРИ.

80 задача. Бу берилген сёстёрдин' баштапкы столбиктегизин кычырала, онон' одоштой столбиктеги сёстёрди кычырыгар. Олорго кандый кожулта-лар кожулганын айдып беригер.

1. Мал — малчы
Бичик — бичикчи
2. Айыл — айылдаш
Дьол — дьолдош
Карын — карындаш

Адалгыш сёскё чы, чи, даш, дош дёш деп кожулта-лар кошкондо, дьан'ы адалгыш сёстёр бюджет дьат.

81 задача. Бу сёстёрди кычырала, адалгыш сёстёргё кандый кожулта-лар кожулган адыктап кёрёлё, кожултазын дефис ажыра бёлюгер.

3. Тискин — тискинек
Койон — койонок
Таан — таанак
Тёнён — тёнёнёк
4. Бала — балачак
Тобого — тобогочок
Ёркё — ёркёчёк
5. Чанак — чанагаш
Терек — терегеш
Ёдюк — ёдюгеш
Кёзнёк — кёзнёгёш

Адалгыш сестөргө, ак, ек, ок, ёк, чак, чек, чок, аш, ош, еш, ёш деп кожулталар, кожулганда, предметти кичинектеде эркеледип айткан сөс бюдюп дьат.

82 задача. Бойыгар сананып таап адалгыштаг' адалгыш бюткен сестөр бичигер.

83 задача. Бу берген столбиктердеги сестөрдү тун'ейлештиригер. Олорго кандый кожулта кожулган эмтир. Адалгыш сестөн' эрмектин' кандый юлюзи бюде берген эмтир?.

1. Суу — суула
Ёмө — ёмөлө
Обоо — обооло
Тебее — тебееле
2. Ан' — ан'да
Кёбюрген — кёбюргенде
Ёлөн — ёлөн'дө
Корон — корондо
3. Кузук — кузукта
Тебек — тебекте
Ётёк — ётёктө
Токпок — токпокто.

Бу, ла, ло, ле, лё; да, до, де, дё; та, то, те, тө деген кожулталарды адалгышка кошкондо, дьякылта кеберлю глаголдор бюдюп дьат.

§ 19. ЭКИ ТЁЗЁГЁЛЮ СЁСТЁР.

84 задача. Эмди бу эрмектерди кычырала, эки тезёгедөн' бюткен сестөрдү таап чыгара бичип алыгар.

Бис бюгюн аралга дьореле, дьоонмойын кёрдибис. Балдар анда борон'от теерип алдылар. Дьарганат качанда дьаратта уялу. СССР-дын' колкючиледьаткандары дьян'ыс карындаштый, нак дьядып дьат.

Ойрот тилинде мындый эки, онон' до кёп тезёгёлю сестөр бар: бюгюн дьоонмойын, дьыдусарас, дьарганат, борон'от, каборто, бешдьылдык, колкючиледьаткан. Бу мындый сестөрдү айрыбай, дьян'ыс эдип бичиир.

85 задача. Бу сестөрдү бичип алала, олор канча сестөн' бюдюп, дьяныс' неменин' адын адап дьат?

Ойрот-Тура, Кан-Оозы, Алтын-Кёл, Кош-Агаш, „Кызыл-Мааны“ деп колхоз, „Кызыл-Тан“ деп колхоз, Чике-Таман деп богочы.

Ойрот тилинде кырлардын', кёлдёрдин', суулардын' онон' до ёскё географический аттарын эки сёслө адап салганы бар. Ол андый эки тезёгедөн' бюткен сестөрдү дефис ажыра, эки-лезин дьяан буквала баштап бичиир. Темдектезе: „Тан'-Чолмон“ деп колхоз.

86 задача. Берилген кѣргюзю аайынча, эки тѣзѣгѣдѣн' бюткен сѣстю он эрмек бичигер.

Кѣ р г ю з ю: Мен Кызыл-Шын' деп дьерди кѣргѣлѣгим.

§ 20. ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛА ОРУС ТИЛДЕН' КИРГЕН СѢСТѢР.

87 задача. Бу эрмектерди кычырала, орус тилден' кирген сѣстѣрди чыгара бичип алыгар.

1. Бистин' кооператив конфет, сахар, пряник, бѣс, сапогтор, пальтолор экелди.

2. Бистин' колхоз дьаскы кыра ижин божотты. Ол кыраны тракторло иштеген.

3. Колхоз, совхоз ажыра албатынын' дьюрюм дьадыны ѣн'жюп дьаранды.

4. Бистин' дьерде клуб бар. Бис ого дьаантайын дьюрюп, кино кѣрюп дьадыбыс.

5. Бистин' класста парталар, столдор, отургыштар, доска, картиналар, плакаттар бар.

Ойрот тилине орус тилден' ле орус тил ажыра кирген интернациональный сѣстѣр бар болуп дьат. Олордын' тазылын орус тилде айдылып турган аайынча бичиир.

Тем дектезе: печка, рама, мяч, доска, партия, революция, коммуна, телеграф, аптека ошон' до ѣскѣ кѣп сѣстѣр.

88 задача. Бу орус тилден' кирген сѣстѣрди кубулткыштарга кубултканын, олордын' кожулталары кандый туюктан' башталганын адьарыгар.

Т.	не?	колхоз	клуб
Е.	ненин'?	колхоз-тын'	клуб-тын'
Б.	неге?	колхоз-ко	клуб-ка
К.	нени?	колхоз-ты	клуб-ты
Дь.	неде?	колхоз-то	клуб-та
Ч.	неден'?	колхоз-тон'	клуб-тан'

Ойрот тилине орус тилден' кирген сѣстѣрдѣн' д, з, ж, б, д, г деп букваларга токтогонын кубулткыштар сыйын кубулткажын, кожулталары тунгак туюк табыштан' башталар. (Завод-ко, завод-ты). Ошон' ѣскѣ кѣп тоонын' кожулталары база тунгак туюктан' башталар. Клубтар, заводтор.

89 задача. Бу эрмектерди кычырала, баштапкы бѣлюктеги ле экинчи бѣлюктеги эрмектерде темдектеген сѣстѣр кандый тунгакка токтоп, кандый кожулта кожулганын айдып беригер.

1. Кабинетте улус дьуулып дьат.

2. Мен кабинетиме барып, оту-
рарым.

Орус тилден' кирген эжерлю тунгак туюктарга токтогон адалгыштардын' дьан'ыс К ла Т туюкка токтогоны дюзюн ко- жултазын кошкондо, бойынын' дьарт эжерине солуна берер. Темдектезе: комитет — комитеди; порядок — порядоги.

Эжерлю туюкка токтогон сестёрдин' учындагы тунгактын' алдында туюк табыш турза, бойынын' дьарт эжерине солун- бас. Темдектезе: класс классым, марш-маршым.

Адьяру: Бу ёрө айдылган орус тилден' кирген сестёрдён' ёскё, орус тилден' кирген сестёрдё кёчюрилбей ол аайынча мындый гла- гол сестёр кирип дьат. Командовать, танцевать, утверждать, мар- шировать, рапортовать. Бу мындый глаголдор орус тилинде кан- дыйда ёйдё турган болзо, ёрө кёргюскен аайынча бичилип, бис- тин' тилдеги тургуза, келер, ёткён ёйинин' глаголдоры кожулып дьат.

Темдектезе: 1) Командир командовать эдип дьат. 2) Ко- мандир командовать этти. 3) Командир командовать эдер.

Онон' ёскё кыскарта айдылган СССР, РСФСР, МТС онон' до ёскё кёп андый сестёр база ол аайынча бичилер. Дье эрмектин' ичине кирип, сестёрлө колболу болзо, учындагы табыш аайынча кубулткыштардын' кожулталарын дефис ажыра алынып турар.

Темдектезе: МТС-тын' тракторлары. СССР-дын' албатызы. МТС-та тракторлор кёп. СССР-да дюзюн-дюююр укту алба- тылар бар.

ЮРЕДЮЧИГЕ.

Грамматиканын' кажы бир терминдерин табарга кюч болуп турган керегинде, Областьтын' терминологический комиссиязынын' тургускан терминдери берилип дьат:

1. Эрмек—предложение
2. Суракту эрмек—вопросительное предложение
3. Кыйыгылу—эрмек восклицательное предложение
4. Табылу эрмек—повелительное предложение
5. Тазыл—корень
6. Кожулта—окончание
7. Баштачы—подлежащее
8. Айдылган—сказуемое
9. Дьартачы сестёр—пояснительные слова
10. Табыш—звук
11. Юндю табыш—гласный звук
12. Туюк табыш—согласный звук
13. Кату юндю табыш—твёрдый гласный звук
14. Дымжак юндю табыш—мягкий гласный звук
15. Юнгюр туюк табыш—звонкий согласный звук
16. Тунгак туюк табыш—глухой согласный звук
17. Юлюзи—часть
18. Эрмектин' юлюлери—части речи
19. Адалгыш—существительное
20. Дьан'ыс тоолу—единственное число
21. Кёп тоолу—множественное число
22. Кубулткыш—падеж
23. Кубултары—склонение
24. Тёс ады—именительный
25. Энчилечи—притяжательный
26. Беречи—дательный
27. Кестёчи—винительный
28. Дьерлечи—местный
29. Чыгытту—исходный
30. Солума—местоимение
31. Дьюзюннин' солумалары—личное местоимение
32. Бюткен ады—прилагательное
33. Глагол—глагол
34. Эдилери—действие
35. Тургуза ёй—настоящее время
36. Келетен ёй—будущее время
37. Ёткён ёй—прошедшее время
38. Дьакылта кеберлю глагол—глагол повелительной формы
39. Керексинбес глагол—отрицательный глагол
40. Кычыру эрмек—обращение
41. Эрмектин' укташ сестёри—однородные члены предложения
42. Колболу эрмек—сложное предложение
43. Чике куучын—прямая речь
44. Тоолор ады—числительное
45. Кубулбастар—наречие
46. Мензилю солума—притяжательное местоимение
47. Эрен'истер—причастие
48. Улантылар—последлоги
49. Колбучылар—союзы
50. Капсу—скобка

БАЖАЛЫКТАРЫ.

3-чи класс.

	Стр.		Стр.
§ 1. Эрмек	3	§ 13. Көп тоолу адалгыштардын' кубулары	20
§ 2. Эрмек ичинде сөстөр колболу болоры	3	§ 14. Солумалар	20
§ 3. Эрмектин' баштачызы ла айдылганы	6	§ 15. Дьюзюннин' солумаларынын' кубулары	21
§ 4. Дьартачы сөстөр	9	§ 16. Бюткен ады	22
§ 5. Сөстин' тазылы ла кожултазы	11	§ 17. Глагол ло онын' керегинде текши айтканы	25
§ 6. Адалгыш	12	§ 18. Дьакылта кеберлю глагол	26
§ 7. Дьан'ыс ла көп тоолу адалгыштар	13	§ 19. Глаголдордын' ейлери	27
§ 8. Адалгыштардын' кубулары ла кубулткыштары	14	§ 20. Глаголдордын' тургуза ейде дьюзюндерге ле тоого ёскөрөри ле чын бичири	29
§ 9. Адалгыштардын' кубулар кеберлери	15	§ 21. Глаголдордын' ёткөн ейде дьюзюндерге ле тоого ёскөрөри ле чын бичири	29
§ 10. Баштапкы дьолло кубулар-адалгыштар	15	§ 22. Глаголдордын' келетен ейде ле тоого ёскөрөри ле чын бичири	30
§ 11. Экинчи дьолло кубулар адалгыштар	17	§ 23. Керексинбес глагол	31
§ 12. Ючинчи дьолло кубулар адалгыштар	19	§ 24. Интернациональный ла орус тилден' кирген сөстөр	32

4-чи КЛАСС.

§ 1. Эрмектин' ичинде сөстөрдин' ээжизи	34	§ 8. Баш эрмек ле кошкон эрмек	42
§ 2. Табылу, суракту, кыйыгылу эрмек	34	§ 9. Чике куучын	43
§ 3. Кычыру эрмек	37	§ 10. Тоолор ады	45
§ 4. Бир канча укташ сөстөрлю эрмектер	38	§ 11. Кубулбастар	48
§ 5. Эрмек ичинде тоолоп турган сөстөрдө да, до, де, дө, та, то, те, тө колбочылардын' бичиир ээжизи	40	§ 12. Солумалар	49
§ 6. Бир канча дьартачылу эрмектер	40	§ 13. Мензилю солумалар	50
§ 7. Колболу эрмек	41	§ 14. Адалгыш	52
		§ 15. Эрен'истер	54
		§ 16. Улантылар	56
		§ 17. Колбучы	57
		§ 18. Сөстөн' сөс бюдери	58
		§ 19. Эки тезегёлю сөстөр	59
		§ 20. Интернациональный ла орус тилден' кирген сөстөр	60

УЧЕБНИК
ГРАММАТИКИ и ПРАВОПИСАНИЯ
ОЙРОТСКОГО ЯЗЫКА
для 3-4 класса
часть II

Редактор *Н. Куранаков*. Техред *В. Лазарев* Сдано в производство 23 июля 1938 г.
Подписано к печати 25 IX-38 г. Формат 60×92/16, Тираж 4000. Бум. лист. 2
Печ. лист. 4. Авт. л. 3,8. Уч.-авт. лист. 5. Индекс У-1-а (н). Изд. № 2125. Ново-
сибирск, типография № 1 Облесполкома. Зак. № 2438. Уполномоченный обллита
№ 11401 от 25 IX-38 г.

Цена книги 35 к. Переплет 25 к.